

DR. PAVLE BLAZNIK
znanstveni svetnik SAZU

ZGODOVINSKI RAZVOJ FREISINŠKEGA LOŠKEGA GOSPOSTVA

V članku skušam pregledno prikazati zgodovinski razvoj na loškem ozemlju v času, ko je bilo povezano s freisinško škofijo, ki je tod točno pred tisoč leti zagospodarila. Prispevek ni opremljen z opombami, saj predstavlja le kratek izvleček iz obsežnega, bogato dokumentiranega dela, ki bo izšlo ob praznovanju tisočletnice v samostojni publikaciji.

Ustanovitev in načrtno izgrajevanje loškega gospostva v prvih stoletjih obstoja

Bolj slučajnostna, nestrokovna odkritja kot načrtno izkopane **najdbe** kažejo, da je bilo loško ozemlje naseljeno vsaj od neolitika dalje; med temi postojankami je pomembno zlasti lubniško neolitsko nahajališče, ki spada med doslej najvišja ležeča tovrstna najdišča v naši državi. Številnejše najdbe potekajo iz hallstattske dobe, med katerimi je najvažnejša žlindra na Štalici v Selški dolini, pa iz latenske periode s pomembnimi grobišči v Godeških Dobravah. Na najrazličnejših predelih ravninskega in hribovitega ozemlja so prišli na dan ostanki iz rimskega časa, med njimi znameniti limes, zgrajen pred letom 430 kot obramba proti barbarskim ljudstvom na pohodih v Italijo. Na burne čase ob preseljevanju narodov merijo nekatere utrjene postojanke na Poljanskem in Selškem. Velika preseljevanja so zgodaj zanesla na loško ozemlje slovenski živelj, na katerega spominjajo iz zadnjih desetletij 10. stol. dokumentirana slovenska imena, ki pričajo, da so bile že tedaj razvite posamezne, še danes obstoječe naselbine.

Skupno s svojimi sosedi je bil loški živelj sčasoma vključen na germanski zahod. Od druge polovice 10. stol. dalje se je nemški vpliv tod nemoteno uveljavljal in pospešeno uvajal svoj družbeni red v obliki **fevdalizma**. Pred točno tisoč leti je nemški vladar, ki je svobodno razpolagal z našo zemljo, v dveh zaporednih daritvah poklonil **freisinški škofiji** na Bavarskem celotno Selško in vzhodno polovico Poljanske doline ter obsežen del Sorškega polja. Prostranemu ozemlju je freisinška škofija v začetku 11. stol. priključila stražiško-besniško območje, v naslednjih desetletjih pa še preostali del Poljanske doline. S pridobitvijo Pungerta in Gosteč na Sorškem polju (ok. 1215) in vasi Okroglo na levi strani Save (1263) je freisinška posest na loškem ozemlju dosegla mejo, ki je v kasnejših stoletjih ni več prekoračila, a bistveno od nje tudi ni odstopala. Celotno ozemlje je zemljiški gospod organiziral v teritorialno sklenjeno loško gospostvo.

Obsežno gospodstvo je bilo sicer spričo prostranih meja v prvih stoletjih izpostavljeno pritiskom sosedov, toda izvzemaši severovzhodno območje (Ortenburžani) spori niso zapustili trajnejših sledov. Zemljiški gospod je posest še utrdil, ko je v drugi polovici 13. stol. pridobil deželno sodstvo (1257, 1274) in rudniški regal (1277) ter si tako kot popoln lastnik tod zgradil teritorialno zemljiško gospodstvo.

Ob izgrajevanju gospodstva je vse bolj kopnel star sloj svobodnjakov. **Družbeni sloj** od zemljiškega gospoda odvisnega prebivalstva ni bil enoten. V manjšem delu gospodstva je gospod sprva uvajal pridvorno gospodarstvo, ki je bilo zgodaj v upadanju. Že sredi 12. stol. je škof vse štiri tedanje dvore na Sorškem polju oddajal v zakup, kar pa tudi ni pognalo globljih korenin. Najdalj — še v sredo 14. stol. — se je obdržal pridvorni način gospodarstva na vinogradniškem ozemlju okrog Škofje Loke in Stražišča. — Velik del kmetov je pa gospod že v začetni fazi naseljeval na hubah (predhodnikih gruntov). V hubni sistem je vključeval stare dotlej zadružno urejene naselbine, še v večji meri pa na novo kultivirana zemljišča. Podložniki na hubah so bili v boljšem položaju kot nesvobodniki na dvorih, čeprav jih je gospod — zlasti tiste v neposredni bližini — pritegoval tudi k obdelovanju pridvorne zemlje.

Obsežno, redko naseljeno ozemlje je zemljiški gospod zgodaj začel kolonizirati. Načrtna **srednjeveška kolonizacija** je bila zaključena proti sredi 14. stol. Kolonizacija Sorškega polja je bila v 13. stol. tako temeljito opravljena, da v naslednjih stoletjih tod ni bilo več prostora za nove hube (grunte). Do konca 13. stol. je bilo zaključeno tudi z loške strani usmerjeno naseljevanje po vzhodni polovici Selške doline, medtem ko se je naseljevanje po soriškem ozemlju tedaj šele dobro začelo in to z zahodne strani ter se etapno končalo kmalu po 1318. Srednjeveško naseljevanje po Poljanski dolini se je s kolonizacijo hlevnovrškega ozemlja raztegnilo prav v sredo 14. stol.

Na načrtno kolonizacijo v skupinah kaže povsem prevladujoča kolektivna **poljska razdelitev**, enako tudi razdelitev polja na sklenjene proge, medtem ko merijo celki zlasti na delu vzhodne Poljanske doline na naseljevanje po posameznikih. Različen način naseljevanja je bil brez zveze z geografskim položajem. Kmetijam v celkih so bili dodeljeni v individualno uživanje tudi gozdovi in pašniki, ki so jih sicer podložniki praviloma uživali skupno v posameznih enotah. Širokopotezno kolonizacijo nakazujejo nekatere vasi po Sorškem polju, medtem ko je vključevala večina naselij po dolinah le 2 do 4 hube. Praviloma je obsegala vsaka domačija po eno hubo in to zelo različnega obsega razen v koroškem in hlevnovrškem uradu na Poljanskem, kjer je uživala le polovica podložnikov po 1 hubo, sicer pa naletimo na razpon od $\frac{1}{4}$ hube do 4 hub. Načrtna kolonizacija je bila opravljena zelo premišljeno, saj naletimo med stotinami hub le na posamezne pustote.

Poreklo loških naseljenikov je bilo zelo pisano. Večji del Sorškega polja je bil vključen v bavarski urad. Kot kaže analiza krajevnih, osebnih in zemljišnih imen, je bil tod nemški živelj precej močan s središčem v veliki enotno grajeni vasi Bitnje-Zabnica. Vendar vsa naselja v bavarskem uradu še zdaleč niso bila bavarska. Med izrazito slovenskimi je npr. Suha, ki se omenja že v darilni listini 973. Nasprotno pa izkazujejo prav v istem viru označena slovenska naselja Žabnica, Stara Loka, Stražišče kasneje močan nemški živelj, ki je torej sčasoma asimiliral staro slovensko prebivalstvo. Nemški živelj je bil na Sorškem polju še v 16. stol. tako močan, da je starološki župnik tedaj pridigoval tudi v nemškem jeziku. — Kolonisti v Poljanski in Selški dolini so bili v glav-

nem slovenskega porekla, med njimi tudi velika večina ondotnih Korošcev vključujoč hlevnovrško ozemlje; vsaj del njih je prišel sem iz okolice Vrbskega jezera. Pač pa so nemškega porekla Soričani, ki so se sem preselili z območja Innichena in so v odmaknjenem ozemlje dolga stoletja ohranili svoj jezik.

V naravnem središču gospodstva je nedvomno zelo zgodaj zrasla utrjena postojanka Zgornji stolp na Kranclju, kjer je bil najstarejši **sedež gosposčinske uprave**, ki se je pa še pred zaključkom sistematične kolonizacije v glavnem preselila na novo utrdbo — na spodnji, tj. loški grad. Odmaknjeno od prometnih zvez je ležal pod Lubnikom Stari grad, ki je bil verjetno zgrajen v pred-freisinški dobi. V začetni fazi je pripadala verjetno vodilna vloga v gospodarstvu gradiščanu na Zgornjem stolpu. Ob napredujoči kolonizaciji sta bili gradiščanu zaupani le še utrdbi Zgornji stolp in Stari grad, medtem ko je vodstvo gospodstva pripadalo oskrbniku kot namestniku zemljiškega gospoda. V njegovo področje so sodile gospodarske naloge, ki jih je ob občasni delitvi kompetenc sicer opravljal kaščar. Kot tak je vodil načrtno kolonizacijo, obenem pa skrbel za reden dotok rente. Oskrbniku so pripadale sodne kompetence, s pridobitvijo deželskega sodstva torej tudi obravnavanje hujših deliktov. — Med nižjimi uslužbenci so bili najštevilnejši (16) predstavniki uradov (oz. žup v novem veku), v večini primerov označeni kot župani; postavljalo jih je gospostvo kot nekake gosposčinske zaupnike iz vrst podložnikov. Mimo gozdarjev in ribičev so bili številnejši lovci, ki so opravljali tudi biriške posle, medtem ko je bil sodni eksekutivni organ sodin.

Skofja Loka po prvi svetovni vojni

Foto: Fr. Planina

Spričo oddaljenosti je bila povezava vodilnih nameščencev s Freisingom rahla, kar je vodilo do mučnih zlorab. Značilen je primer **Loških viteзов**; ti so se v službi zemljiškega gospoda zlasti kot kolonizatorji, ki jim je pripadla vsaka deseta na novo ustanovljena huba, tako osamosvojili, da so skušali postati pravi gospodarji nad loškim ozemljem. S skrajnimi napori se je končno škofu posrečilo, da je rešil nevarnih razpok zlasti obe dolini, medtem ko je jedro odtujenih kmetij bilo osredotočeno na že sicer močno ogroženo stražiško-besniško ozemlje. Istočasno pa se je gospodstvu delno odtujevalo tudi Sorško polje, kjer so si pridobivali različni gosposčinski uslužbenci razna zemljišča.

Pod gradom se je zgodaj začela razvijati **Škofja Loka**, ki je kot naselje obrtnikov in trgovcev doživela prvi večji vzpon proti začetku 13. stol. Starejšemu Placu se je do konca 14. stol. priključil na spodnji terasi mlajši Lontrk. Naselje je bilo 1274 označeno kot mesto; mestno obzidje, skozi katerega je vodilo l. 1397 pet vrat, je dokumentirano v letu 1314 in je bilo na prehodu iz 14. v 15. stol. temeljito dopolnjeno. Kmetska posest se je sicer s hubno ureditvijo v smeri proti Sorškemu polju povsem približala Škofji Loki, vendar je bilo v prvem razdobju tudi v mestu močno razvito poljedelstvo. Nekateri meščani so v 13. stol. celo dosegli, da jim je gospod podelil posamezne njive, dele razformiranih hub v neposredni okolici; mnogi med njimi so kultivirali sosednjo zemljo, sicer pa so bile meščanom na voljo v bližnji okolici tudi gozdne in pašniške površine, ki so jih deloma večali na škodo hubnega sveta. V zvezi s tovarništvom je bila namreč razvita tudi živinoreja. Glavni vir življenja je bila meščanom seveda obrt in trgovina. Med strokami, ki so krile vsakdanje potrebe, je bila močno razvita mesarska obrt, mlinarstvo in gostilničarstvo ter krznarstvo in kovaštvo. Drobna trgovina se je izživljala predvsem na tedenskih sejnih, razvijala se je pa tudi trgovina v daljavo (npr. v Cedad, Piran).

Škofja Loka je bila **privatno**, freisinškemu škofu podrejeno **mesto**. Meščani so bili osebno svobodni. Gospodu so plačevali davek, zemljo so uživali po mestnem pravu v svobodnem dednem zakupu z neznatnimi obveznostmi. Sploščetka je bila vsa oblast osredotočena v rokah zemljiškega gospoda, čigar upravni organ je bil imenovan sodnik. Meščani so bili vključeni v mestno občino (skupščino meščanov); sestajali so se na večji, iz katere se je oblikovala mestna samouprava. Mimo meščanov je predstavljalo zgornjo plast plemstvo in duhovščina s prostolastno posestjo, v spodnji sloj so pa spadali gostači, ki so uživali osebno svobodo.

Z opuščanjem pridvornega gospodarstva so se vse bolj brisale socialne razlike na podeželju. V času prvih urbarjev (1291, 1318) so **kmetje** praviloma uživali zemljo po zakupnem pravu in jim je torej gospod — v praksi pač le teoretsko — lahko kmetijo vsak čas odvezel. V izjemnem položaju so bili podložniki v koroškem uradu, ki so imeli kmetije po kupnem pravu ter so posest lahko delili in tudi prodali.

Podložnike so vezale do gospoda predvsem **dajatve**, ki so jih poravnavali deloma v denarju, deloma v naturalijah. Navzlic velikim razlikam v obveznostih je možno različne predele povezati v štiri enote. Najnižje dajatve (ok. 50 denarjev) so vezale podložnike gadmarskega urada, ki so pa bili sicer kot viničarji močno obremenjeni s tlako. Le malo višje dajatve (60—67 denarjev) so bremenile podložnike po Selški dolini in večjem delu na Poljanskem; ti so poravnavali večino obveznosti z denarjem (šilingerji). V slabšem položaju so bili kmetje na ostalem ozemlju Poljanske doline (90—131 denarjev). Daleč najbolj so bili obremenjeni podložniki na Sorškem polju, zlasti v bavarskem uradu (165—209

Grajski valpet — priganjač gosposčinskih podložnikov

Z vključevanjem slovenskega ozemlja na germanski zahod so se Slovenci od 9. stoletja dalje vse bolj uvrščali v sloj podložnikov, ki jih je do zemljiških gospodov med drugim vezala tudi tlaka. Nadzorstvo nad tlačskimi opravili so zemljiški gospodje poverjali svojim uslužbencem, ki jih ustno izročilo označuje kot valpete. — Slika je izdelal slikar Gvidon Birolia po opisu.

denarjev), kjer je vrednost oddaje v žitu znatno presejala celotno višino vseh drugih dajatev, s katerimi so bili močno približani drugi in tretji skupini. V splošnem velja, da so starejši kolonisti imeli večje dajatvene obveznosti kot mlajši, ki so se naseljevali v slabših razmerah.

Tlake so bili le redki podložniki povsem oproščeni, tako Soričani, ki so se naselili v težko dostopni pokrajini, pa podložniki na besniškem ozemlju, ki je bilo slabo povezano z gospodstvom. Z opuščanjem pridvornega gospodarstva in z naraščanjem števila podložnikov je tlaka vse bolj kopnela. Tako je gospodstvo do konca 13. stol. uvedlo ustrezne denarne obveznosti, ki so bremenile zlasti podložnike v bavarskem uradu. Medtem ko je tedaj gospodstvo klicalo na tlako podložnike s širšega ozemlja k prevozu vina z Dolenjske in Italije, pa k raznim grajskim opravilom, je viničarje še vedno vezala tlaka v vinogradih; ko je gospodstvo le-to opustilo, je bivše viničarje v obilni meri pritegovalo k drobnim grajskim opravilom in kaščarskim poslom.

Z opuščanjem tlake se je mogel kmet bolj posvečati svojemu delu. Medtem ko je bila na Sorškem polju glavna gospodarska panoga **poljedelstvo**, je bilo drugod težišče na živinoreji. Po vsem gospodstvu so gojili oves, zlasti na Sorškem polju tudi pšenico in rž. Zgodaj je bila razvita kultura ječmena po Sorškem polju, enako tudi na tleh koroške kolonizacije, kjer pa je menda do konca 13. stol. precej zamrla; vzporedno z ječmenom so po Sorškem polju gojili tudi hmelj. Lan je bil razširjen po vsem gospodstvu, medtem ko je vinogradništvo po splošnem nazadovanju do konca srednjega veka povsem propadlo.

Zivino so pasli predvsem na gmajnah, le v koroškem uradu je imela vsaka kmetija praviloma svojo pašo. V območju Davče se omenja planinska paša. Splošno je bila razvita ovčereja in prašičereja, v precejšnji meri verjetno tudi govedoreja in v zvezi s tovarništvom konjereja. Perutnino so gojili povsod, čebele pa zlasti v javorskem uradu.

Od vsega početka je bila na podeželju razvita **obrt**, ki je krila vsakdanje potrebe (npr. čevljarska, krojaška); med drugim je bilo zlasti močno razširjeno tkalstvo in mlinarstvo, na švajgah¹ sirarstvo, po Sorškem polju pivovarništvo, v sosedstvu Škofje Loke sodarstvo in lončarstvo, v cerkvenih središčih pekarije, mesarije in krčme. Rano se je pojavljalo železarstvo (Gorenja Sava, Rudno na Selškem); prvoten železar je bil navadno kmet, ki je rudo pridobival v glavnem kar na površju in jo tudi sam talil. Zgodaj se je razvijalo na podeželju, posebej na sedežih župnij **trgovanje** predvsem z doma pridelanimi oziroma predelanimi predmeti, s katerimi so pa kmetje odhajali tudi na oddaljenejša tržišča.

Na loškem ozemlju, ki je spadalo v **cerkvenem** pogledu pod oglejskega patriarha, so se verjetno že proti koncu 10. stol. pojavili zametki treh pražupnij. Starološka pražupnija je obsegala ozemlje, ki ga je freisinški škof pridobil 973; v pražupnijo v Sori sta bila vključena Gosteče in Pungert z Osovnikom, tj. v bistvu območje, ki ga je škof dokupil v začetku 13. stol.; pražupnija v Smartnem pri Kranju je pa združevala predvsem ozemlje, ki ga freisinška škofija 973 v svojem območju še ni imela v posesti (besniško ozemlje, Okroglo). Vzporedno s sistematično kolonizacijo je zgodaj zrasla vrsta cerkva tudi zunaj pražupnjskih sedežev. Na obsežnem ozemlju loške pražupnije so bili sčasoma organizirani vikariati v Škofji Loki, Poljanah, Žireh in Selcih z vikarji, sicer pa je srečati v mejah gospodstva tudi beneficiate (altariste), npr. v kostnici v Stari Loki, na Šmarjetni gori.

Na sedežih župnij so delovale župnijske šole (v Loki vsaj od 1271 dalje). **Duhovščina** je potekala vsaj deloma iz privilegiranih slojev. Temeljni dohodek

so ji predstavljale desetine, ki jih je 1074 oglejski patriarh prepustil freisinškemu škofu proti določeni odškodnini. Do 14. stol. so desetine prešle v last pražupnij; po podatkih iz 1318 je tedaj desetine od starološkega župnika odkupil freisinški škof, kar se je ponovilo tudi 1319. Med osnovne dohodke je sodila tudi štolnina, pa zemljiška posest posameznih pražupnij; župnikom v pražupnijah so pripadali še posebej obvezni prispevki, ki so jih jim plačevali letno vikarji. Navzlic lepim dohodkom niso bili izjemni primeri, da so posamezniki cerkvene službe kopicili in so namesto njih opravljali službo pomočniki. Končno je freisinška škofija usmerila izdatne dohodke starološke župnije z inkorporacijo v svojo blagajno, župniku pa je dajala letno kongruo, razen tega so mu ostale tudi pravice, ki jih je prejel od papeža v zvezi z dohodki od cerkva in beneficijev.²

Gospodarski razmah od srede 14. do srede 15. stoletja

Z uspešno končano sistematično srednjeveško kolonizacijo je loško gospodstvo predstavljalo močno gospodarsko enoto, ki ji je pa pretila vrsta **nevarnosti**. Razmerje med Habsburžani kot deželnimi knezi in freisinškim škofom ni bilo brez trenj. Že je bilo čutiti, da si deželni knezi skušajo lastiti določenih pravic (npr. ob sedisvakanci).³ Usodni bi lahko postali odnosi freisinških škofov samih do gospostva, ko so nekateri med njimi skušali reševati finance na račun gospostva, ki so ga zastavljali; prav tako so na loškem ozemlju odmevali spori v samem vodstvu škofije. V veliki stiski se je znašlo gospostvo, ko je bilo spričo sporov med Celjani in Habsburžani torišče krvavih bojev, ki so se nadaljevali še po izumrtju Celjanov.

Nevarnost je pretila gospostvu tudi z notranje strani, kjer so se dvigale posamezne rodbine, katerih člani so večinoma v službi gospostva širili svojo posest na račun svojega gospoda. Sredi 14. stoletja se je pojavil rod Nikolaja Loškega, ki mu je pripadal cvinger s sosednjim kompleksom na Lontrku, pa vrsta hub po Sorškem polju in na besniškem ozemlju. Medtem ko je ta rod sčasoma izginil brez sledu, se je v neposrednem sosedstvu Škofje Loke s sedežem v Puštalu razvijalo gospostvo, ki se je sčasoma povsem oddvojilo od matične gosposčine. Zgodaj so se pojavili tudi zametki starološkega in šentpetrskega gospostva. Le v manjši meri so tedaj večale svojo posest cerkvene in verske ustanove ter deloma posamezne meščanske rodbine. Odtujeno ozemlje se je v glavnem še vedno omejevalo na Sorško polje in zlasti na besniško območje, kjer je bila komaj polovica kmetij pod neposredno freisinško upravo. Nasprotno je ostala freisinška posest po Poljanskem in Selškem skoraj povsem enotna.

Vzporedno z zaključevanjem sistematske kolonizacije so zrasli do srede 14. stol. na prostoru, kjer se kolonizacija ni obnesla, **Železniki**; tod so se naselili Furlani, ki jih je poklical zemljiški gospod, da uvedejo naprednejši način pridobivanja železa. Sredi 14. stol. je bilo tod pet kovačnic, kjer so kovali železne mase v droge. Vetrne peči so se sčasoma umaknile povečanim pečem na vodni pogon, ki so dajale take mase, da so jih mogla deliti le velika kladiva (norci); s strnjenjem talilne peči in kladiva pod eno streho sta zrasli verjetno do konca 14. stol. dve fužini; zraven zgornje fužine so ležale kovačnice z manjšimi teznimi kladivi (cajnarice), kjer so izdelovali cajne kot polfabrikat za izdelavo žebeljev. Sčasoma se je vse bolj uveljavljala delitev dela (rudarji, talilci, kovači, drvarji, oglarji, žebjarji). Celoten proces je bil v rokah fužinar-

jev. Ker so obrati terjali znatna sredstva, se je razvilo deležništvo, kamor se je vključeval mimo Furlanov tudi nemški in slovenski element. — Na gospodstvo je fužinarje vezala sodna podrejenost, neznatna denarna obveza in obrambna dolžnost; ob nastopu novega škofa so enako kot drugi podložniki plačevali določeni znesek. Pač pa so imeli Železnikarji verjetno že v 15. stol. lastnega sodnika.

Z razvojem Železnikov se je pojavil na tleh loškega gospodstva mimo kmetškega in meščanskega sloja tretji-fužinarski element. Marsikaj je sicer te sloje vezalo, kot delo pri oglarstvu, kopaštvu, tovorništvu in v fužinah, pri zalaganju trgovine v mestu z železom, toda močnejše so bile nasprotno silnice. Kmetje in fužinarji so si bili v laseh zaradi gozdov, brez katerih fužinarstvo ni moglo živeti, meščani so postajali vse glasnejši z zahtevo po obrtnem in trgovskem monopolu, kar je vodilo do sporov s fužinarji, še v večji meri pa s kmeti.

Trgovanje se je odvijalo po **poteh**, ki so po pomenu daleč presegale loški okvir; v Škofjo Loko je pripeljala čez Tuhinjsko dolino in Smlednik pot iz Štajerske, po obeh dolinah pa je bila Škofja Loka povezana s Čedadom. Čez Poljansko dolino je vodila pot na Cerčno in Kobarid, kjer se je spojila z zvezo, ki je pripeljala tja s Trbiža, in dosegla ob Nadiži Čedad; po Selški dolini pa je peljala pot proti Čedadu čez Sorico, Petrovo brdo in Bačo, kjer se je odcepil en krak proti Gorici in Benečiji. V Poljanski dolini se je od čedajske smeri ločila pot, ki je vezala Žiri z Godovičem, Črnim vrhom in Colom, od koder je ena smer vodila na Gorico, druga pa čez Vipavo na Trst in Piran. Zelo pomembna je bila pot, ki je vezala Škofjo Loko čez Ilirsko Bistrico z Reko. Zemljiško gospodstvo je bilo tesno povezano tudi s Freisingom in to čez Jezersko, oziroma Ljubelj kot tudi čez Korensko sedlo. Promet se je razvijal v obliki tovorništva.

Po ohranjenih podatkih z Reke (1436—1461) je razvidno, da je šlo v največji meri za **zamenjevalno trgovino**. Iz Škofje Loke in Železnikov so tvorili npr. na Reko železo in železne izdelke, zlasti žeblje, ob vračanju so prevažali v Škofjo Loko predvsem olje in zelo verjetno tudi sol. Kupčijo so deloma kreditirali, pri čemer so bili Ločani v večji meri upniki kot pa dolžniki. Kreditiranje so zavarovali s pogodbami pred notarjem. Iz njih je razvidno, da so bili npr. 1441 reški trgovci Ločanom dolžni 460 dukatov in so torej tedaj loški trgovci prodali samo na kredit okoli 17,5 do 19 ton železa, kar je predstavljalo le del loškega izvoza na Reko; s podobno količino blaga so se seveda vračali domov.

S trgovanjem se je ukvarjal tudi **zemljiški gospod**. Trgovini so bile namenjene predvsem nekatere datjavne podložnikov, ki so znatno presegale potrebe tekočega vzdrževanja gosposčinskega nameščenstva, tako sir, zlasti pa žito. Prodaja je bila zaupana kaščarju. Žito je prodajal pozimi in proti pomladi, ko so bile za gospodstvo cene najbolj ugodne. Ko je bila kašča odprta, je bilo po gospodstvu ustavljeno vse drugo tovrstno trgovanje in je zemljiški gospod cene lahko diktiral. Cene žitu so v splošnem močno nihale in so bile višje kot sicer na običajnem trgu. Gospodstvo je postavljalo na trg tudi kvalitetno problematičen pridelek vina z loškega gospodstva, ki mu je bila cena enaka kot vinu s freisinške dolenjske posesti; istočasno pa je zemljiški gospod kupoval za svoje potrebe v Trstu tako imenovana sladka vina, ki so mu jih tvorili loški podložniki hkrati z nekaterimi drugimi predmeti (npr. kunje in lisičje kože, platno).

Prav tako je bilo živahno trgovanje tudi na **podeželju**. Kmetje so se ukvarjali s trgovino tako v svojem območju kot v zunanjem svetu. Na razvoj pode-

želske trgovine je ugodno vplivalo ustanavljanje cerkvenih središč, kjer se je ob proščanjih zbirala množica ljudi. Živahno podeželsko trgovanje je vzbujalo nevoljo pri meščanih. Freisinški škof je bil spočetka v večji meri na strani Ločanov, ki jim je dal 1451 obsežne privilegije; vsa trgovina naj bi se razvijala na loškem trgu, predvsem na sobotnih tedenskih sejnih.

Meščani, med katerimi je sredi 15. stol. daleč prevladoval slovenski živelj, so vse bolj utrjevali mestno avtonomijo. Iz gmajne se je sčasoma izločil ožji organ 12 izvoljenih prisednikov, katerih naslednik je bil 12-članski notranji svet (cvelfarji iz 1393). Mestnemu sodniku, ki ga je še sredi 15. stol. postavljala zemljiški gospod, je pripadala prva sodna instanca ne samo v mestu, marveč tudi na podeželju; prva prizivna instanca je bila loški oskrbnik, zadnja pa freisinški škof. Plemstvo in duhovščina sta bila seveda izvzeta iz kompetenc mestnega sodnika. Mestnemu sodniku je bilo poverjeno vodstvo mestne uprave. Kot vodilni mestni funkcionar je bil zaupnik zemljiškega gospoda, ki mu je dajal razne ugodnosti (npr. najem mitnine, nekatere desetine, deputat iz kašče). — Globalno odmerjeni davek, čigar višina se je s tendenco navzdol polagoma ustalila, je mesto verjetno samo razdeljevalo med mestne obvezance. Obremenitev je zadevala vse posestnike hiš znotraj mesta, kolikor ni škof posameznike oprostil s posebnim pismom; ta davek se je torej držal nepremičnin in je bremenil tudi sicer privilegirane osebe. Sicer so obvezovale meščane še razne drobne dolžnosti kot prispevek za kopališče, za zemljišče in seveda občutnejša obveznost v denarju ob nastopu novega škofa.

Obveznosti podeželskih podložnikov do gospostva so doživljale določene spremembe. Po vsem loškem gospostvu je do konca srednjega veka povsem prevladal dedni zakup po kupnem pravu. Naturalne dajatve so se vse bolj spreminjale v denarne obveznosti izvzemši oddajo žita v delu Poljanske doline in zlasti na Sorškem polju. Z drobno tlako so bili v splošnem bolj obremenjeni kmetje v bližini upravnega središča. Med najhujše dolžnosti je sodilo tovorjenje sladkih vin iz primorskih krajev, čeprav so tovarniki dobivali določeno odškodnino; vino so v tej dobi prevažali čez Škofjo Loko do Wölza oziroma do Judenburga. — Med občasnimi dajatvami omenjajo viri mrtvaščino, ki so jo v tem času poravnavali z določeno vsoto denarja, in seveda obveznost ob nastopu novega škofa. Občasnih dajatev je bilo gotovo več (npr. takse za dokumente), a jih viri ne omenjajo. — Desetina, ki je bila v veliki meri predmet kupčij, je pripadala najrazličnejšim gospodom; le del loških podložnikov jo je oddajal freisinškemu škofu — bodisi celotno, bodisi tretjinsko — in sicer večinoma v denarju.

Versko življenje obeležujejo številne cerkve, ki so zrasle v ravnini in po hribovju. Na ozemlju loške pražupnije so bile vključene kot podružnice le z manjšim delom neposredno v starološko župnijo, sicer pa so spadale v nekdanje vikariate — tako v župnije po dolinah kot v proštijo v Škofji Loki. Manjše število podružnic je zraslo tudi v območju šmartinske in sorške pražupnije. Mimo beneficijev iz prejšnje dobe so se pojavile nove kaplanije, tako npr. pri oltarju sv. Janeza Krstnika in Evangelista v Stari Loki kot v na novo zgrajeni grajski kapeli, ki jih je škof bogato podprl. — Med novimi verskimi ustanovami je bil najpomembnejši samostan klaris, ki ga je 1352 dal zgraditi pod loškim gradom Otakar Blagoviški in je ob njem do konca 14. stol. zrasla cerkev, posvečena Devici Mariji. Otakar je samostan bogato podprl. Daroval mu je 37 kmetij, ki so ležale v veliki večini zunaj loškega gospostva, zlasti v dobski župniji. Samostan je imel oporo tudi v freisinškem škofu, ki je dajal redovni-

cam iz kašče poseben deputat. Značilna je pogodba s starološkim župnikom, ki se je zbal za svoje dohodek. V njej je bila določena denarna odškodnina, hkrati pa je bilo strogo odmerjeno področje nunskega kaplana. — Na razgibano versko življenje v mestu in bližnji okolici kaže tudi ustanavljanje raznih cerkvenih bratovščin.

Na pragu novega veka

V težnji po obrtnem monopolu so meščani sredi 15. stol. začeli ustanavljati **cehe** (v petdesetih letih krojači, čevljarji, krznarji, kovači; 1511 lončarji s pečarji in zidarji). Cehi so imeli močno versko obeležje, saj so se nekateri celo razvili iz cerkvenih bratovščin, toda šele z ustanovnim pismom freisinškega škofa. Vsem cehovskim pravilom je skupna zahteva, da smejo opravljati obrt samo člani organizacije. V organizacijo so praviloma sprejemali le meščane, pač pa je lončarski ceh že v prvih desetletjih obstoja vključeval tudi podeželske obrtnike. Cehi so bili podrejeni mestnemu svetu oziroma mestnemu sodniku. Načelovali so jim izvoljeni načelniki.

Monopolistične težnje loških meščanov so naletele na huda **nasprotovanja**. Zaostrilo se je razmerje do železnikarskih **fužinarjev**, ki naj bi smeli proizvajati le surovino in polfabrikate, nadaljnje obdelovanje naj bi bilo pridržano loškemu kovačem. Res so loški cehovci sprva s posredovanjem škofovih odposlancev v zahtevah deloma uspeli, toda nadaljnji razvoj jim ni bil v prid. Žebjarstvo je v mestu že v prvi polovici 16. stol. nazadovalo, nasprotno je v Železnikih naraščalo število vigenjcev, v katerih je delalo celo po 50 ali še več žebjarjev. Medtem ko so bili vigenjci v največji meri last posameznikov, sta bili fužini pod skupno upravo. Leta 1501 sta imeli fužini po osem deležev; družabnikom je pripadal po en delež, le izjemoma po dva. Deleži so bili razdeljeni na tedne; ker je odpadlo na en delež kakih 30 dni, je imel lastnik deleža nekako petkrat letno po šest dni pravico s fužinskimi napravami topiti lastno železno rudo z lastnim ogljem.

Bolj zagrizeni so bili spori s **kmetskim podeželjem**, ki so trajali dolga stoletja. Kompromis iz 1492, po katerem naj bi bila podeželska obrt omejena le v razdalji ene nemške milje od mesta, trgovina pa dovoljena na cerkvenih proščenjih, ni zadovoljil ne ene ne druge strani. Meščani so se obregali zlasti ob kovače in posebej ob čevljarje, češ da premore že skoraj vsaka vas po enega, ponekod celo po dva čevljarja. S posredovanjem freisinških odposlancev so meščani dovolili po enega kovača v Žireh in Poljanah ter v Selcih in Sorici, medtem ko se glede čevljarjev niso mogli zediniti. — Brez ozira na kompromis (1492) in meščanske zahteve so še naprej trgovali tako gruntarji kot kajzarji, ki so se v škodo loškemu mestnemu tržišču deloma usmerjali v Kranj. Med kmet-skimi trgovci so prednjačili zlasti župani, ki so zlorabljali pravico, po kateri so bili oproščeni gosposčinske mitnine, kolikor so kupovali blago za lastno uporabo.

Gosposčinsko mitnino so pobirali v mestu in na podeželju; ob poteh, ki so vodile v daljni svet, so se pa od srede 15. stol. dalje pojavljale tudi deželnoknežje mitnice. — Ločanom se je medtem vse bolj odtegoval tudi monopol pri trgovanju z Loškega v daljavo. Tudi na daljnih tržiščih je srečati loški kmetški živelj. Soričani so npr. nakupovali platno po loških hribih, pa žeblje v Železnikih ter blago prodajali v Furlanijo; podobno so kmetje trgovali s prašiči, ki so jih nakupovali na Ogrskem. V prekupčevalno trgovino so se vključevali tudi Furlani

Birič

Pomembnejšim zemljiškim gospodom je že od srednjega veka dalje pripadalo deželno sodstvo; kot deželni sodniki so obravnavali med drugim tudi delikte, za katere so bile izrečene smrtni kazni. V zvezi s sodstvom so gospodje pritegovali biriče, ki so lovili delinkvente jih gonili v gosposčinske zapore itd. Biriče so gospostva tudi sicer pritegovala k različnim izvršilnim opravilom od 18. stoletja naprej predvsem v zvezi z rekruti. — Slika je delo loškega slikarja Gvidona Birolle.

in Italijani, enako posamezni loški plemiči. — Spor med Škofjo Loko in podeželjem ni bil izoliran pojav; med reševanjem konfliktov v deželnem merilu, ki ni prineslo rezultatov, je podeželska trgovina še naprej naraščala.

Več uspeha je imelo mesto pri izgrajevanju **mestne avtonomije**. Od zadnjih desetletij 15. stol. dalje so imeli meščani pravico, da so sami volili mest-

nega sodnika. Gmajno, ki je bila zastopana pri upravi s štirimi predstavniki, je vse bolj odtrajal 12-članski notranji svet; izvršilne posle je opravljaj mestni pisar. Za kritje stroškov (vzdrževanje mestnih zgradb in naprav) je gospodstvo prepuščalo nekatere dohodke za stalno (najemnina od mesnic, globe), druge je dajalo občasno v najem (mitnina), ob izrednih izdatkih je odobravalo podporo. — Sodnika je volila na obveznem sestanku gmajna iz vrst treh kandidatov, ki jih je predložil notranji svet. Volitve so bile pravomočne, ko je sodnika potrdilo gospodstvo in ga je oskrbnik zaprisegel. — Nov položaj je vplival na spremembe sodnikovih kompetenc, saj je mestnemu sodniku pripadalo tudi krvno sodstvo, ki naj bi v novih razmerah sodilo v oskrbnikovo kompetenco. Sporno je bilo vprašanje, kdo naj postavlja krvnega sodnika, ali zemljiški gospod ali deželni organ, medtem ko je oskrbnik priznaval, da je tožilca in rablja na poziv pošiljal v Škofjo Loko vicedom že od davnih dni. — Načrtno odpiranje gmajne v brezpomemben položaj je vodilo do hudih trenj in celo do občasnih izgrediv gmajne.

Na podeželju po sistematični kolonizaciji ni bilo stoletja ustanovljeno nobeno novo naselje. Tudi **agrarna struktura** je le v manjši meri doživljala spremembe. Še naprej so daleč prevladoval domačije, ki so premogle po eno hubo; prav rahlo — in to domala v vseh župah — se je dvignilo število enot, ki so obsegale več kot po eno hubo. Drobljenje hub je bilo povsem nepoznan pojav, če ne upoštevamo izjemnega položaja v koroški in hlevnovrški župi in posebej še soriškega ozemlja, kjer pa polovične hube niso bile plod drobljenja, marveč jih je gospodstvo le zaradi favoriziranja uvrščalo v to kategorijo. Pač pa je v dvestoletnem razdobju število v loško gospodstvo vključenih gospodarskih enot nazadovalo, deloma na račun odtujevanja deloma v zvezi s pustotami. Na pustote je v neznatni meri vplivala prenačljena kolonizacija (Groblje in območje Luše na Selškem), pa vojni dogodki (Turki, beneška vojna). Nekatere teh kmetij so povsem propadle, druge je zemljiški gospod dodeljeval v začasni užitek sosedom kot travnike, ki jih je bilo treba v določenem roku spet naseliti; le redke teh so se dokončno vključile v sosednje kmetije. Leta 1501 je bilo na celotnem Poljanskem 28, na Selškem 25 pustot, tj. 5,7 % oziroma 7,5 % vseh gospodarskih enot.

Od 15. stol. dalje se je pojavljaj na podeželju **kajžarski sloj**, ki se je spočetka naseljeval na gmajnskem svetu. Prve oprijemljivejše podatke o kajžarjih dajejo šele urbarji na prelomu 15. v 16. stoletje. Brez ozira na Železnike, kjer je bilo kajžarstvo nedvomno močnejše razvito, a v virih ustreznih podatkov pogrešamo, je bilo 1501 na Selškem komaj 17 kajžarjev, največ od teh na soriškem ozemlju. Še redkeje so bili kajžarji posejani na Poljanskem in besniškem ozemlju. Številnejši je bil kajžarski živelj na Sorškem polju, na kar je mimo sosedstva Škofje Loke in Kranja vplivalo tudi propadajoče vinogradništvo. — Priimki kajžarjev nakazujejo, da so se le-ti v tem razdobju predvsem ukvarjali z obrtjo.

Primerjava urbarialnih dajatev iz 1501 s tistimi iz srednjega veka ne kaže večjih razlik glede **poljedelstva** v zadnjih stoletjih, če ne upoštevamo ječmena in hmelja, ki sta iz seznama dajatev povsem odpadla. — Tudi glede **živinoreje** so urbarji redkobesedni, kajti nekdanje dajatev v živalih so tedaj v glavnem poravnali z denarjem. Tembolj je dragocen podroben popis v hlevnovrški in žirovski župi (1510). Prednjačilo je hlevnovrško ozemlje, kjer sta bili med 8 naselji kar 2 poimenovani po hlevih (Hlevni vrh, Hlevišče). Tod je bil vodilen gruntar, ki je gojil 20 govedi, 44 drobnice in 1 konja. Medtem ko je v žirovski župi imelo 87 % kmetov le po 10 glav goveje živine, je na hlevnovrškem

ozemlju tretjina gruntarjev premogla več kot po 15 glav. Tudi drobnice je bilo v žirovski župi razmeroma manj; nad 20 ovac je imel tod npr. le 1 kmet, medtem ko je na hlevnovrških tleh sodilo v to skupino okoli 23 % kmetij. Pač pa je konjereja v prometno bolj razgibani žirovski župi prednjačila pred hlevnovrškim ozemljem. — Dragoceni so podatki v urbarjih glede sirnic; te so zaradi občutnejših dajatev sicer prepisovali od revnejših kmetij na bogatejše, toda njihovo število (60) je ostalo od začetka 14. stol. dalje nespremenjeno. Največ sirnic je bilo na Poljanskem ($\frac{3}{4}$); samo v žirovski župi je bilo več sirnic, kot jih je v celoti premogla vsa Selška dolina.

Dajatvene obveznosti podložnikov do gospostva kažejo v določenem pogledu izrazito kontinuiteto. Tudi 1501 so se podložniki v dolinah in to v istih naseljih delili v dve osnovni skupini; en del je plačeval šiling, druge je vezala pravda sv. Jurija. Dajatev v žitu na Sorškem polju je bila v bistvu do podrobnosti enaka tisti v letu 1291; dajatev žita v Poljanski dolini ni bila več vezana na letino, marveč so podložniki oddajali naprej določeno količino. Pač pa je prišlo do nekaterih sprememb. Najbolj izrazita je bila novost, da je vsakega kmeta bremenil davek, ki je bil odmerjen povsem individualno z občutnimi razlikami ne le glede na župe, marveč tudi glede na podložnike znotraj istih naselij. Soriška in poljšiška župa sta bili še naprej deležni nekaterih starih olajšav. — Dajatve kajzarjev so bile v splošnem omejene na denarni prispevek, večinoma po 12 soldov letno.

Tlaške obveznosti so bile sicer silno raznovrstne, toda v bistvu je šlo le za drobna, točno med gruntarje in kajzarje razporejena opravila, ki so služila potrebam zemljiškega gospoda in vodilnega nameščenstva, vzdrževanju grajskih poslopj in delu v zvezi s kaščo, deloma tudi za mestne potrebe. Tlačanom je za nekatera opravila pripadala določena odškodnina v hrani oziroma v denarju. Spričo velike števila podložnikov tlaške dolžnosti niso bile pretirane z izjemo tovorjenja sladkih vin in drugih potrebščin za škofa — v tem času že do Mauterndorfa — kar je bremenilo podložnike bavarske župe.

Položaj loških podložnikov se je v drugi polovici 15. stol. **poslabšal** in to zlasti v zvezi s Turki. Ti so 1476 dvakrat udarili na loška tla, a tudi sicer je bila turška nevarnost stalno prisotna. V zvezi z deželno obrambo so se stopnjevali deželni davki na imenjsko⁴ rento, ki bi jih smeli sprva le izjemno preveliti na podložnike, a so že v 15. stol. v loškem gospostvu bremenili zemljiškega gospoda in kmete. Hkrati se je stopnjevala tudi tlaška obveznost v zvezi z obrambo. Nerazporeženje kmetov je poglobljalo loški oskrbnih Jakob Lamberger, ki je izkoriščal položaj na račun podložnikov. Razmere so vodile že 1484 do uporniškega gibanja, ki se je v naslednjih letih močno razplamtelo. Med uporniki je bil mimo kmetov tudi del meščanov. V nevarnosti je škof odstavil osovraženega oskrbnika in pristal celo, da bi kmetje sami razporejali davke. Ko se je upor nadaljeval, je škof poklical v pomoč deželnega glavarja, ki je 1492 uporniško gibanje končno zatrl in kaznoval tudi mnoge ubogljive podložnike. Iskra upora je tlela dalje, kajti starim nadlogam so se pridružile nove težave. Nerazporeženje je poglobljala beneška vojna (1508—1516), ki je zelo škodovala kmetom in meščanom, pa hude davčne obveznosti do dežele, ki so jih gospošćinski izterjevalci pobirali tudi v svojo korist.

Spričo rastočega nerazporeženja so se podložniki s celotnega loškega gospostva ob izbruhu **vselovenskega kmetskega upora** znašli na strani upornikov, med njimi tudi Železnikarji. Škof Filip je previdno taktiziral; podložnike je

miril, jim predlagal osebni razgovor in odstavil osovraženega oskrbnika Gašperja Lambergerja, odposlancem pa naročal, naj poskrbe za obrambo. Kmetje so se obrnili na cesarja. Ta je imenoval komisijo z načelnikom freisinškim škofom Filipom, ki naj bi zaslišala kmete. Preden je komisija začela z delom, je prišlo do krvavega obračuna, v katerem je nastopil proti upornikom tudi cesar. V štirih mesecih je bil upor v krvi zadušeni. Upornikom je bila naložena denarna kazen. Mimo puntarskega pfeniga, ki so ga podložniki odslej letno poravnali, naj bi puntarji plačali po 1 1/2 gld. davka in to v 8—10 dneh. Gospostvo je davek celo stopnjevalo. Redki posamezniki so bili oproščeni te obveznosti, sicer so pa plačali v ta namen 1/2 do 3 gld., tako gruntarji kot kajzarji, pa tudi samski hlapci. Le slabo polovico pobranega denarja je gospostvo odvedlo dalje, drugo je ostalo kot odškodnina zemljiškemu gospodu. Ker je hotel cesar varovati kmete pred pretiranim izkoriščanjem po fevdalcih, je postavil komisijo, ki naj na terenu zbere podatke o pobiranju kazenskega davka, kar je vodilo do trenja med komisijo in gospostvom. Škof je dovolil objezdenje le ob prisotnosti loškega kaščarja. Cesar je vsekakor proti fevdalcem znal uveljaviti svoje stališče. Tako so se kmetje navzlic slabim izkušnjam tudi po uporuh še z zaupanjem obračali na cesarjeve zastopnike.

V boju proti upornim kmetom se je škof oprl tudi na gosposčinske nameščence, ki so bili hkrati **freisinški vazali**. Med temi so bili vodilni puštalski gospodje, ki so se skušali čimbolj osamosvojiti; prišlo je do trenj, ki so se stopnjevala deloma zaradi pašnih pravic, predvsem pa zaradi prilaščanja pravice do lova in ribolova. — Z zatiranjem uporniškega gibanja je bila tesno povezana rodbina Siegesdorferjev. Oprt na te zasluge je Baltazar načrtno širil posest. Vsaj 1517 mu je pripadla starološka graščina, ki ji je Baltazar korak za korakom širil posest. — Priznanja je bil deležen tudi loški meščan Wolfgang Schwarz, ki se je izkazal ob kmetskih uporih in se je škof tudi sicer nanj obračal v vseh važnejših zadevah. Njegovo imenje je obsegalo vrsto kmetij in desetih v najrazličnejših delih loškega gospostva. — Vzporedno z rahljanjem freisinške posesti na Sorškem polju je ostal še naprej škofu odtujen obsežen del stražiško-besniškega ozemlja. Na stražiškem območju se je razvijalo šentpetrsko gospostvo, imenovano od 16. stol. dalje Schrottenthurn; Freisingu odtujena posest na besniškem ozemlju se je deloma kot freisinški fevd vse bolj kopičila v rokah rodbine Lamberger, deloma pa kot deželnoknežja last prešla v povezavo z rodbino Egkh na Brdu pri Kranju. — Manj obsežna je bila tista freisinška posest, ki so jo sčasoma pridobile cerkve in razne verske ustanove; tudi to odtujevanje loškemu gospostvu je bilo usmerjeno na Sorško polje in besniško ozemlje. Pri vsem drobljenju freisinške posesti sta še naprej ostali tako rekoč kompaktno vključeni v loško gospostvo celotna Poljanska in Selška dolina.

Vzporedno s tem rahljanjem freisinške posesti je rasla nevarnost s strani **deželnega kneza**, ki je načrtno izgrajeval centralno oblast v svojih deželah. Zanašajoč se na to politiko je deželnoknežji Kranj začel spor glede deželskosodne meje, ki je trajal stoletja vse do 1625, ko je prišlo do kompromisa, po katerem je spadalo pod kranjsko deželsko sodišče z izjemo Gorenje Save ozemlje od gaštejskega hriba do Rakovice. Še večja nevarnost je pretila loškemu gospostvu neposredno s strani deželnega kneza, ki se je lastil regala nad rudami in fužinami. Oprti na to politiko so deželnoknežji Kroparji začeli kopati železno rudo globoko na ozemlju loškega gospostva, kar je vodilo do ostrih sporov, ki jih je deloma skušala reševati deželna gosposka, deloma pa fizično obračunavanje na mestu samem.

Hudim preizkušnjam se je na pragu novega veka pridružil še **potres** (1511), ki je močno zamajal mesto in grajska poslopja. Stari grad in Zgornji stolp sta bila tako poškodovana, da ju zemljiški gospod ni obnovil, pač pa je ruševine s Kranclja uporabil za pozidavo loškega gradu (1513—1516). Nekaj let kasneje (1526) je dal škof v strahu pred Turki na gradu postaviti še en stolp.

Postopno rahljanje freisinške oblasti na loških tleh

Strah pred Turki vse do smrti Sulejmana (1566) ni pojenjal. Na podeželju so urejali tabore, na grad je pa oskrbnik nekajkrat poklical okrepitev, med drugim tudi Železnikarje. Beneški vojni nista samo hromili trgovskega življenja, marveč sta deloma celo neposredno odmevali po loškem ozemlju. Tridesetletna vojna je razmajala freisinške finance, kar je občutilo tudi loško prebivalstvo.

Bolj kot zunanje vihre so spravljala v nevarnost loško gospodstvo domača obračunavanja. Stari spori s **puštalskimi gospodi** so prerasli v resne konflikte. Z novim deželnim redom (1535) se je Krištof Puštalski začel lastiti sodnih kompetenc, zlasti pa se je zagrizel v vprašanje osebne navzočnosti, po katerem naj bi morala biti stranka osebno navzoča pri vseh zadevah, ki se obravnavajo pred deželnim glavarstvom. Škof Filip novotarije, ki bi ga spravljala v nemogoč položaj, ni bil voljan priznati. Nasprotje so končno poravnali tako, da so stanovi Filipa dosmrtno oprostili od te dolžnosti; podoben pristanek so morali oskrbeti tudi vsi Filipovi nasledniki. Ob tem sporu so se vezi med freisinškimi škofi in puštalskimi gospodi, ki niso več obnavljali fevdne podelitve, še v večji meri rahljale in to tembolj, ker so si Puštanci pridobili marsikatero hubo tudi zunaj meja loškega gospodstva. Leta 1598 je rod puštalskih gospodov izumrl, posest pa je ob mnogih sporih med dediči močno menjavala gospodarje.

Podobne težave je povzročilo **starološko gospodstvo**, ki si je širilo posest tudi na ozemlje zunaj loškega gospodstva. Ker je Baltazar Siegesdorfer umrl brez moških potomcev, pač pa je zapustil pet hčera, se je njegova dediščina razdelila na petine; na sedežu v Stari Loki se je sčasoma ustalila rodbina Rasp. Medtem ko je Viljem Rasp imenje znatno zaokrožil z zamenjavami, se je za njegovih naslednikov posest začela rahljati in je sčasoma prešla v roke Mihaela Paplerja, oziroma Julija Scarlichija. Tudi s starološkim gospodstvom je bil freisinški škof v neposrednem sporu. Dolgoletna trenja so odmevala tako pri zasedanjih deželnih stanov, kjer so Raspi sodili med najbolj odločne zagovornike deželnih svoboščin, kot v verskih bojih.

Dvig dveh patrimonialnih gospoščin s sedežem v samem jedru loškega teritorialnega gospodstva je predstavljal resen problem. Da prepreči nastajanje novih podobnih žarišč, je škof začel prepovedovati vodilnim **nameščencem**, da bi brez dovoljenja pridobivali posest ne le na loškem ozemlju, marveč tudi po njegovem sosedstvu. Zaradi zlorab je škof skušal reformirati upravo in ločiti funkcijo oskrbnika in kaščarja. Oskrbnik je imel kot škofov namestnik v vseh pogledih vodilno vlogo. Pripadale so mu tudi sodne funkcije, toda ker je bilo loško deželsko sodstvo uvrščeno med nepriviligirane, mu je pripadala samo pravica zasliševanja, kamor je pritegoval tudi odličnejše meščane, sicer pa so krvne pravde sodile v kompetenco deželnega krvnega sodnika. Sčasoma je škof izgubil pravico apelacije, ki je šla odslej od oskrbnika na deželno sodno oblast. — Kaščar je moral paziti na rentabilnost gospodstva; skrbel je predvsem

za redno odvajanje podložniških obveznosti in za prodajo naturalnih oddaj. — Na novo je bila organizirana služba protipisarja, ki naj vodi pregled nad dohodki in izdatki ter protokolira upravne in sodne zadeve. Ker sta bili kmalu po reformi funkciji oskrbnika in kaščarja spet združeni, je odslej opravljal drobne kaščarske opravke pomočnik, imenovan sicer kaščar, ki je pa po položaju močno zaostajal za protipisarjem. Število nižjih uslužbencev, ki jih je postavljala oskrbnik, se je deloma dvignilo; tako sta posle nekdanjega sodina opravljal dva mojstra (služitelja deželjskega sodišča), medtem ko so bili županom v pomoč petarji.

Z le deloma uspelimi upravnimi reformami je škof želel utrditi gospostvo tudi glede na spor z **deželnim knezom**, ki si je lastil pravico do rud in visokih gozdov, čemur se je škof desetletja odločno upiral, saj mu je grozilo, da se mu izmakne ves zahodni neposeljeni del Poljanske in Selške doline. V neenakem boju je 1588 škof priznal deželnemu knezu pravico do vsega, kar je bilo v neposredni zvezi z rudarstvom, medtem ko je vztrajal na zahtevi, da mu pripada jurisdikcija nad prebivalstvom. Železniki so hoteli v tem položaju čimveč pridobiti. Sicer so jih do gospostva še vezale nekatere dolžnosti, kot prisega zvestobe in plačilo določenega zneska ob nastopu novega škofa, pa obrambna dolžnost; toda vse druge obveznosti so se vse bolj rahljale, tako so Železnikarji začeli celo osporavati loške deželjskosodne kompetence. Nov položaj je bil predvsem v prid tanki plasti fužinarjev, ki se je spričo delitve deležev sčasoma razraščala. — Rudo so črpali v največji meri v Jelovici, zahtevne količine oglja so pridobivali iz gozdov v širšem območju Železnikov. Številni so bili kovači, zlasti žebjarji, ki so jim fužinarji dobavljali železo in so po naročilu izdelovali najrazličnejše žeblje.

Socialne razlike so vodile do vrste sporov med občino (gmajno) in fužinarji, ki so bili v narodnostnem pogledu zelo raznoliki (Romani, Slovenci, Nemci). Žgoče je bilo zlasti vprašanje sodnika, ki so ga Železnikarji sami volili do 1567, ko so fužinarji brez sodelovanja gmajne sodnika sami potrdili. Po Karlovem rudniškem redu naj bi sodnika imenoval višji rudniški sodnik kot zastopnik deželnega kneza, s čimer so se fužinarji čutili prikrajšane; tako so imeli 1588 v Železnikih kar dva sodnika, enega so izvolili po starem običaju, drugega jim je postavil višji rudniški sodnik.

Fužinarstvo v Železnikih je dalo pobudo za vrsto **novih podjetij** v obeh dolinah. Na Selškem je v območju Knapov deloval nekaj desetletij rudnik vitriola, v Farjevem potoku je malo nato životarila fužina. V Poljanski dolini je bila pomembnejša fužina ob izlivu Hobovščice v Poljanščico (Fužine), ki je bila organizirana po železnikarskem zgledu; del deležnikov je potekal iz Škofje Loke. Med manjša podjetja so sodili fužinski obrati v Brekovicah, ob potoku Brebovščici in ob Volaščici nad Hotavljami. Nobeno teh podjetij ni pognalo globljih korenin, pač pa so vsa predstavljala hudo nevarnost za homogenost loškega gospostva, saj mu je pretilo, da se mu izmakne celotno naseljeno gozdnato ozemlje na zahodni strani.

Po hudih preizkušnjah s fužinarji je škof spoznal, da predstavlja najbolj solidno rento obdelana zemlja. Načrtno je začel obnavljati pustote, kar je dalo pobudo za obsežno **rovatarsko kolonizacijo**. Prvi kolonizacijski sunek se je sicer na Poljanskem pojavil v hotaveljski župi, toda glavna smer naseljevanja je držala od zahoda proti vzhodu; na ozemlju od tolminske meje proti vzhodu in jugovzhodu od Cerknega je vse do žirovske župe v sto letih zrasla cela vrsta naselij. Istočasno je silila kolonizacija na ozemlje Žirovskega vrha in Lav-

rovca. Druga kolonizacija je na Poljanskem presegla prvo (517 : 472), na kar je vplival zahodni del doline (465 : 289). Rovtarska kolonizacija na Selškem je bila skromnejšega obsega, saj niso dosegle nove domačije niti polovico srednjeveških gospodarskih enot. Davčo so začeli sicer naseljevati s poljanske strani, toda jedro naselnikov je prišlo s Tolminskega, deloma tudi s Selškega. Neodvisno od davških rovtarjev so s selške strani naselili Martinjvrh. Rovtarji so bili slovenskega rodu, le govornica v Podporeznu meri na nekdanjo povezavo z bližnjim nemškoročarskim ozemljem. Rovti, izključno v obliki samotnih kmetij in njihovih aglomeracij, so bili zelo različnega obsega. Ocenjevanje glede na višino posevkov in števila živine kaže, da je bilo skoraj polovica rovtarjev na stopnji kajzarjev in da je bilo trdnih rovtov tudi relativno dosti več na Poljanskem kot na Selškem. Rovtarstvo je bilo deležno različnih ocen. Zemljiški gospodar je z mešanimi občutki sledil kolonizaciji; naseljevanje po ogroženem ozemlju je sicer odbijalo ost fužinarskih ekspanzij, hkrati obetalo tudi dvig dohodkov, toda hkrati so gospodu propadali najlepši gozdovi. Fužinarji so bili seveda odločno nasprotni rovtarstvu. Oskrbnik oziroma kaščar je novo kolonizacijo močno podprl, saj mu je prinašala izredne dohodke posebno v času, ko novincev še niso vezale trdno določene dolžnosti proti gospostvu.

Z rovtarskim prirastkom se je število domačij v obeh dolinah več kot podvojilo; nove domačije so hkrati še poglobile **socialno diferenciacijo**, ki z redkimi izjemami ni bila plod ne kopičenja in ne drobljenja hub. V zadnjih dobrih sto letih se je namreč v loškem gospostvu tudi na ozemlju srednjeveške kolonizacije močno razmahnilo **kajzarstvo**; ob pritegnitvi rovtarjev je kajzarjem pripadalo kar 35,21 % vseh domačij (1630). Medtem ko je kajzarstvo v rovtarskem območju v glavnem temeljilo na obdelavi zemlje, se je na ozemlju srednjeveške kolonizacije razvijalo zlasti v prometnih središčih. Le manjšemu delu teh je bila glavni vir življenja zemlja, ki so jo širili z lazništvom, deloma tudi ob delitvah skupnih površin; sicer pa so se tod kajzarji bavili predvsem z neagrarnimi panogami (fužinarstvo, oglarstvo, tovorništvo, obrt, trgovina). Že v 16. stoletju so se pojavili **gostači**, ki so se preživljali zlasti z urogo.

Sicer pa je bilo na podeželju temeljna gospodarska panoga **kmetijstvo**; podrobne podatke daje urbar iz 1630, ki žal ne zajema Sorškega polja. Med žiti sta bila vodilna oves in razen na Soriškem tudi ajda, ki je urbar 1501 še ne omenja. Pšenice in rži so v celoti posejali manj kot same ajde. Manj so v splošnem sejali ječmen, razen po selški ter soriški in zlasti koroški župi, kar kaže na določeno kontinuiteto iz 12. stoletja. Zelo je bil razširjen lan. — Izredno kontinuiteto izpričujejo tudi sirnice tako glede na število kot na razporejenost. Pač pa se je močno dvignil fond živine, predvsem v zvezi z napredujočim rovtarstvom, deloma tudi s kajzarstvom. Živinoreja je bila zlasti razvita v območjih večjih pašniških površin. Na Poljanskem sta bili vodilni hlevnovrška in še posebej koroška župa, kjer je imel domala vsak kmet obsežen zavod; na Selškem je prednjačilo soriško ozemlje, kjer je imel del podložnikov planinski pašnik na Poreznu. — Vodilna je bila govedoreja, ki je številčno presegala vse druge panoge. Pri drobnici je bila ovčereja daleč pred kozjerejo, ki je imela hude nasprotnike v fužinarjih. Konjereja je bila mnogo bolj razvita na Selškem (fužinarstvo!) kot v Poljanski dolini, ki je bila sicer glede živinoreje vodilna.

S kmetijstvom so se še naprej deloma ukvarjali tudi Ločani; na mestnem zemljišču so kultivirali gmajne in pasli živino, medtem ko so se oskrbovali z lesom zlasti v Hrastniški in Bodoveljski grapi in to ne brez trenj s sosednimi

kmeti. Do zagrizenejših sporov so vodile še vedno težnje meščanov po **obrnem** monopolu, katerih uresničitev je postajala vse bolj problematična. Spričo številnih potreb, ki jih mesto ni bilo zmožno kriti, je tudi cehovska okostenelost sčasoma začela popuščati in so v cehe širokogrudeneje začeli sprejemati tudi podeželske mojstre. Nekatere panoge so se na podeželju že dotlej svobodneje razvijale. Tako je bilo 1630 npr. po Poljškem in Selškem 173 mlinov, večinoma hišnih, ki so deloma le občasno obratovali; nekaj mlinov je bilo v kolektivni posesti. Prav močno je bilo po vsem gospodstvu razvito platnarstvo, v območju Železnikov sodarstvo, zlasti ob glavnih prometnih žilah krčmarstvo, ki so se z njim bavili predvsem gruntarji.

V znamenju popuščanja loških podjetnikov se je razvijala tudi **trgovina**. V samem mestu so morali Ločani celo priznati monopolne pravice zemljiškemu gospodu, saj je bilo zabranjeno vsako privatno trgovanje z žitom, dokler je bila kašča odprta. Podeželsko trgovanje je sicer skušala z različnimi omejitvami urejati vrsta policijskih redov, ki niso nič zalegli, saj je tu pa tam celo zemljiški gospod v skrbi za dohodke odkrito stopil na stran kmetov. Kmet je še naprej trgoval ne samo po loškem ozemlju, predvsem v območju večjih središč, temveč ga je pot vodila tudi v daljni svet. Trgovino v daljavo so sicer zavirale razne težave, kot beneška vojna, konkurenca trojanske ceste, ki se je izognila Škofji Loki, pa valutne zmede, vendar je ostal promet s svetom še naprej zelo živahen. Meščani in kmetje so trgovali s platnom, ki je slovelo daleč preko slovenskih meja. Trgovanje z železom, zlasti z žebli je bilo v glavnem v rokah fužinarjev in loških trgovcev ter posameznih žebjarjev. Lončarji so prodajali svoje blago največ v Idrijo. Živahno je bilo kupčevanje s kožami, posebej še prekupčevanje z živino, ki so jo kmetje kupovali na Ogrskem in so jo prodajali v Italijo.

Trgovanje je neslo lepe dohodke **mitnicam**, tako gosposčinskim kot deželnim. Dežela je uvedla v ta namen bolete, ki so jih morali nabavljati tovarniki. Sprva so bolete izdajali v Škofji Loki, nato v Kranju. Zaradi povečanega prometa je dežela osnovala v prvih desetletjih 17. stoletja mesto stalnega nakladnika v Škofji Loki, kasneje še v Selcih. Navzlic skrbnemu nadzorstvu je tihotapstvo bujno cvetelo. Živahno trgovanje je dvigalo blaginjo posameznih meščanskih rodbin (npr. Wolfgang Schwarz, Schreiber, Lukančiči, Junaverji, Kunstli), med katerimi pa ni nobena ustvarila neke trdnejše tradicije; kupčevanje je prav tako krepilo gospodarske temelje mnogih kmetijskih domačij navzlic hudim bremenom, ki jih je tedaj prenašal podeželski živelj.

Urbarialne **obveznosti do gospodstva** so podložniki z izjemo oddaje žita na Sorškem polju v glavnem poravnali z denarjem, kar je bilo zanje ugodno, ker je kupna moč denarja padla; rovtarje je gospodstvo glede na obseg in odnos zemljišč izenačevalo z drugimi loškimi podložniki. Tlaške dolžnosti, ki jih podložniki soriške in poljšiške župe niso bili več oproščeni, so bremenile seveda tudi rovtarski živelj. Ker je bila tlaka v glavnem omejena na vzdrževanje graščinskih potreb, ob velikem številu podložnikov ni bila huda; hujšo obremenitev je predstavljalo le tvorjenje vina za freisinškega škofa, kamor je gospodstvo sčasoma pritegnilo še podložnike iz godeške in večine poljanskih žup; navzlic odporu jih je škof skušal usmerjati prav do Freisinga. — Svobodneje je zemljiški gospod mogel ravnati v občasnimi dajatvami, ki niso bile vpisane v urbar (npr. mrtvaščina, izdaja dokumentov ob prodaji, menjavi, dražbi kmetij, ženitovanjskih pisem, dajatev ob nastopu novega škofa ipd.).

Občinski varnostni organ — nočni čuvaj s helebardo in svetilko.

Nočni čuvaji so po mestih skrbeli predvsem za varnost pred požari, deloma tudi pred tatovi. Opremljeni s helebardo, rogom in svetilko so nekajkrat vsako noč obšli mesto in na določenih krajih napovedovali tudi čas. — Slika kaže nočnega čuvaja iz Škotije Loke, kakršnega je videl Gvidon Birolla konec 19. stoletja. — Prim. članek T. Pirca, od »Slovenskega bralnega društva« do društva »Prosveta«, LR 17/1970, str. 118.

Občutna je bila **desetina**, ki je po ozemlju srednjeveške kolonizacije še dalje le v manjši meri pripadala škofu, sicer pa so jo uživali razni zasebniki in ustanove; nasprotno je imel v rovatarskem območju pravico do vse desetine škof, ki mu je ta dohodek nesel več kot ondotne urbarialne dajatve. Rovtarji so 1630 oddajali desetino v razliko z drugimi podložniki dosledno brez ozira na letino in to deloma le v denarju, sicer pa tudi v naravi. Škof je dajal desetino v veliki meri v najem.

Obveznosti do cerkve so poravnavali z **biro**, ki je obsegala najrazličnejše pridelke.

Močno je bremenila podložnike **dežela**. Višina davka je bila odvisna od vladarjevih potreb in od odobritve deželnih stanov. Določen delež je plačeval zemljiški gospod, drugo je prevailil na podložnike. Globalno obremenitev je razdeljeval kaščar individualno. Sredi 16. stoletja je odpadlo na hubo praviloma 2—3 $\frac{1}{2}$ gld., na kajže 8—12 krc. davka. Sčasoma je dežela uvajala še nove neposredne in posredne davke.

Podrobna **analiza** kaže, da je bila med vsemi obremenitvami najhujša desetina, sledil ji je deželni davek, ki je močno prekašal dajatve in tlaške obveznosti do gospodstva, pa tudi dajatve cerkvi niso bile neznatne. Dežela je gospodstvo tudi vojaško obremenjevala. Na poziv je moralo postaviti določeno število oklepnih konj z vso opremo. Oskrbnik je k tej službi pritegnil tudi podložnike-vidmarje, ki so bili dolžni spočetka tovoriti vojaško blago, a naj bi se sčasoma prelevili v oborožence s težkimi oklepnimi konji, česar so se povsem otresli šele v prvih desetletjih 17. stoletja. Sicer pa je ob neposredni nevarnosti veljala splošna obrambna dolžnost; predvidena je bila mobilizacija določenega odstotka mož, ki so jih vzdrževali tisti, ki so ostali doma. — Spričo hudih bremen marsikatera kmetija ni vzdržala; na Poljanskem je bilo npr. v desetletjih pred 1630 prodanih na dražbi 4,1 % gruntov, na Selškem celo 4,6 %. Navzlic takemu položaju so kmetski upori 1525, 1573 in 1635 po loškem ozemlju le neznatno odmevali.

Večjega odmeva so bila deležna **verska** gibanja. Z ustanovitvijo ljubljanske škofije (1461) sta prišli v njen sklop prafari Šmartin in Sora, medtem ko je ostala parafara Stara Loka še dalje v okviru oglejskega patriarhata; patronat je pripadal freisinškemu škofu, investitura pa oglejskemu patriarhu. Nanovo je bila 1622 navzlic nasprotovanju freisinškega škofa in selškega župnika ustanovljena župnija v Železnikih. Z leti so zrasli po loškem ozemlju nekateri beneficiji. Vzdrževanje cerkvenih ustanov je slonelo le deloma na dohodkih iz cerkvenih opravil, sicer pa so večini med njimi predstavljala glavno osnovo imenja, ki so jih volili verniki v pobožne namene. Zlasti je bila obsežna posest starološke župnije, njenih podružnic — med njimi je prednjačila božjepotna cerkev v Crngrobu — in beneficijev. Že ob ustanovitvi močno podprt samostan klaris v Škofji Loki je še naprej kopičil posest predvsem zunaj loškega gospostva. Naštetim ustanovam pripadajoče imenje je doseglo dobro šestino ocenitve davčne osnove tako obsežnega loškega gospostva. — Cerkevna imenja v obeh dolinah so bila neznatnejša, podobno tudi imenja šmartinske župnije in njenih podružnic v mejah loškega gospostva.

Občutna davčna obremenitev je težila predvsem beneficije z manjšimi dohodki; v zadregi so si nekatere ustanove skušale pomagati z zastavljanjem in prodajo cerkvene posesti. Pri tem je prišlo tudi do zlorab, saj so nekateri preprodajali cerkveno zemljo celo za trikratno kupno ceno. Zlorabe so deloma očitali tudi cerkvenim krogom, ki so jim tudi sicer oponašali mnoge nered-

nosti. Ti pojavi so po svoje utirali pot **protestantizmu**, za katerega so se vne-
 mali deželni stanovi, med njimi zlasti puštalski in starološki gospodje kot za-
 grizeni nasprotniki katoliškega freisinškega škofa. Protestantizma so se opri-
 jeli predvsem loški meščani in železnikarski fužinarji, ki so v boju za versko
 svobodo hoteli čimbolj razrahljati odvisnost od freisinškega gospoda; manj je
 protestantizem odmeval pri kmetih, ki se niso mogli navdušiti za skupen nastop
 z meščani in plemstvom.

Prve pojave protestantizma na loških tleh je sicer srečati že 1526, toda do
 pravega razmaha je prišlo v začetku 60. let 16. stoletja. Začetnim nejasno-
 stim je hotel napraviti konec jezuitsko vzgojeni škof Ernest (1566—1612). Leta
 1573 je poslal v Škofjo Loko komisarje, ki pa z zasliševanjem in pretnjami niso
 nič dosegli. Notranji svet je ostal povsem luteranski, 24 članski zunanji svet, ki
 se je v virih tedaj prvič pojavil, je bil blizu novemu gibanju; Ločani so še
 dalje volili luterana za sodnika, ustanovili so celo svojo šolo, bogoslužje so pa
 opravljali predvsem v puštalskem gradu. — Leta 1585 je prišla nova komisija,
 ki se je povezala s katoliškim nadvojvodo Karlom. Odstavila je sodnika in vse
 protestantske svetovalce, dala izvoliti svoje katoliško usmerjene ljudi, glavne
 nasprotnike pa kaznovala z zaporom in globo. Komisija ni dosegla nič, le **štif-
 tarstvo**⁵ je tudi s pomočjo protestantskih oblasti v kali zatrla. — Že čez nekaj
 mesecev (1586) je prišlo v Škofjo Loko novo odposlanstvo, ki se je lotilo tudi
 posameznih kmetov, neposlušne strpala v ječo, dva celo izgnala. Toda klonili
 so le glede na pritisk do odhoda komisije. — Konflikt se je zaostрил v taki meri,
 da so Ločani začeli oskrbniku osporavati sodno instanco nad mestom; na pri-
 tisk nadvojvode Karla so morali popustiti. — Ko je 1588 prišla v Škofjo Loko
 freisinško-deželnoknežja komisija, se je vrsta luteranov odrekla meščanstvu.

Svetilka nočnega čuvaja iz Skofje Loke

Komisiji so se odzvali fužinarji, enako tudi sicer redki luteranski kmetje ter manj razgibani loški protestanti, ki so v bistvu klonili; glavni vodje so se izmaknili. Tedaj je komisija pritisnila na Karla, da je upornike, ki naj bi morali v določenem roku prodati nepremičnine in plačati globo, izgnal iz dednih dežel. Sledil je reverz, ki je utrdil freisinško oblast v taki meri, da brez gosposočinskega soglasja mesto ni moglo ukrepati v nobeni važnejši zadevi. Mestna avtonomija se je zamajala v temeljih.

Iznanci so se navzlic izgonu svobodno gibali in trgovali v loškem soselstvu ter uživali mir ob nadaljnjih zasliševanjih na gradu. Ko je dalo gospostvo izklicati njihovo posest, kupcev ni bilo. Ko je umrl nadvojvoda Karel (1590) in je neposredno nato (1591) vzel loško gospostvo v najem knez Eggenberg, so se uporniki začeli vračati v mesto, kjer je bil njihov sovrstnik izvoljen celo za mestnega sodnika. Bistveno se je pa položaj spremenil z nastopom Ferdinanda II; oprt na njegovo politiko je ljubljanski škof Tomaž Hren formiral protireformacijsko komisijo, pred katero so 1601 klonili ostanki loških luteranov. Po verskem pomirjenju so se Ločani skušali rešiti vsiljenega reverza. Proces, ki je trajal nad 30 let, je vodil na posredovanje notranjeavstrijske vlade do transakcije, ki je meščanom vrnila stare pravice, hkrati pa zožila kompetence zemljiškega gospoda, ker je moral odslej mestni sodnik priseči zvestobo tudi deželnemu knezu.

— — —

Ob močnem naraščanju števila podložnikov so vodilni **nameščenci** še pridobivali na pomenu. Tako se je sredi 17. stoletja ustalil za oskrbnika naslov loški glavar; njegove pravice in dolžnosti so bile določene s posebnim reverzom. Kot škofov namestnik je bil odgovoren za celotno gosposočinsko poslovanje. Moral je skrbeti predvsem za rentabilnost gospostva, zato mu je bila naložena dokončna odgovornost za vse denarno poslovanje; še naprej so mu bile zaupane določene deželskosodne kompetence. Kolikor je šlo za kriminalna dejanja na mestnem območju, je zločinca najprej zaslišal mestni sodnik. Izrekanje smrtnih obsodb je bila še vedno kompetenca krvnega sodnika iz Ljubljane, od koder je prihajal tudi rabelj, ki mu je bila poverjena tortura in eksekucija.⁶ Mimo letne točno določene plače v denarju in naturalijah je glavarju pripadala vrsta rednih in priložnostnih dohodkov, kot npr. delež pri taksah in globah, denarni prispevek namesto tlake itd. Pač pa je sam vzdrževal pisarja, ki je med drugim skrbel tudi za grajsko registraturo.

Več stika s podložniki je imel protipisar; njegove dolžnosti so spričo spremenjenih odnosov z deželo močno narasle (rekruti, vojaštvo, gradnja cest). Njegovo delovno mesto je bilo sicer na gradu, vendar je raje uradoval v mestu. Pri tehničnem poslu mu je pomagal pisar. — Kaščar je upravljal kašči v Škofji Loki in v Poljanah. V posebno knjigo je vpisoval dohodke od prodanega žita, ki jih je redno odvajal glavarju. Podjetnejši kaščarji so skromne redne dohodke znali večati tako s prekupčevanjem kot s podkupovanjem. Pri težaških opravilih so kaščarju pomagali petarji. — Spričo pogostih pravdanj je gospostvo najemalo stalne odvetnike in njihove pomočnike, solicatorje. Na izid pravnih je neredkokrat vplivalo načrtno podkupovanje deželnih faktorjev pa tudi cesarjeve okolice. — Za redno povezavo s Freisingom so skrbeli še naprej odposlanci, ki jih je škof vsako leto pošiljal v Škofjo Loko; le tu pa tam je škof sam obiskal gospostvo. Visoki gostje so stanovali v gradu, ki je pa bil po velikih delih

v začetku 16. stoletja le slabo vzdrževan. Spričo razmajanega grajskega poslopja se je škof Janez Frančišek odločil za temeljite posege. Z obsežnimi gradbenimi deli, ki so trajala šest let (1716—1722), je dobil grad nov videz, ki ga je obdržal do zadnjih let 19. stoletja.

Velike stroške gospostva je seveda v bistvu krilo **kmetsko podeželje** z močno razvejanim gospodarstvom, ki ga moremo iz virov 18. stoletja bliže spoznati. Dober vpogled v razvoj kmetijstva dajejo davčne napovedi v zvezi s terezijanskim katastrom. Za **poljedelstvo** je bil značilen zelo različen obdelovalni način. Močno je bilo razširjeno kolobarjenje s praho. V mnogih naseljih po Poljanskem in Selškem je bil ta način običajen na celotnih površinah; v ravninskih legah je polje počivalo 2—3 leta, na hribovitem ozemlju tudi 4 do 6 let; osamljen je primer na Selškem, kjer je bilo razvito požigalništvo s 15 letnim ciklom. Sicer pa je bil zelo razvit sistem, da so del polja obdelovali po kolobarjenju s praho, na drugih površinah so pa leto za letom kolobarili. Marsikje, v večini primerov pa na Sorškem polju, polja sploh niso več puščali v prahi. Prevladovala je setev enkrat na leto razen v ugodnejših legah, predvsem na Sorškem polju, kjer so sejali na strniščnih tleh ajdo. — Na Sorškem polju je pridelek vrgel do 5,5-kratno množino posevka, drugje seveda ustrezno manj. — Oves je prevladoval v hribovitih predelih, zlasti v rovtarskem območju. Rž in pšenica sta bila pomembna po dolinskih tleh na Poljanskem in Selškem, povsem sta pa prevladovala nad vsemi drugimi žiti skupaj na Sorškem polju; ponekod so sejali tudi soržico kot mešanico pšenice in rži. Ječmen so še naprej gojili zlasti po soriškem ozemlju, proso pa po Sorškem polju. Zelo je bila razširjena ajda, deloma tudi na poljih z enkratno setvijo, ter lan. — Sadjarstvo je bilo razširjeno zlasti v Strmici na Selškem ter po Sorškem polju.

Živinoreja je bila sicer še naprej deloma navezana na pašo, toda na okrepjeno hlevsko živinorejo merijo posevki detelje, ki so jo gojili skoraj po vsem loškem ozemlju. Po statističnih podatkih, ki niso zanesljivi, a so tudi sicer nepopolni, je bila govedoreja najbolj razvita v koroški in hlevnovrški župi; glede konjereje je bilo vodilno Sorško polje; ovčereja je stagnirala, kozjereja pa nazadovala.

Skupno uživanje **srenjskih površin** je začelo polagoma kopneti. Delitve, ki so v splošnem najprej zajele senožeti, so se z odobritvijo zemljiškega gospoda usmerjale predvsem v gozdove; določeni deleži so z delitvijo pripadali tudi kajžarskim upravičencem. Ponekod so razdelili le dele skupnih površin. Povsem nerazdeljeni so ostali obsežni dominikalni gozdni kompleksi (Blegoš, Besniški gozd, Hrastnik na Selškem). — Delitve so pospeševale lazništvo, ki so mu odločno nasprotovali fužinarji, kar je vodilo celo do fizičnega obračunavanja.

Istočasno pa je napetost med podeželjem in mestom glede podeželske **obrtni** popuščala, saj je bila merkantilistična politika malo naklonjena cehovski okostenelosti. V duhu časa je škof naročil, naj sprejemajo v loške cehe tudi podeželske mojstre do oddaljenosti ene milje od mesta (1659). Ločani so novotarijo sprejeli, kar je vodilo do ustanovitve novih cehov. Po vrsti so se organizirali v samostojne cehe sitarji in peki, ki so bili priključeni cehoma v Kranju, ter mesarji; vsem je škof potrdil v precejšnji meri po srednjeveških vzorcih sestavljena pravila. Le nekaj let nato (1666) je cesar proglasil izdajanje cehovskih svoboščin za regal deželnega kneza. Nov položaj je skušal izrabiti sosednji Kranj, ki je pa zaman skušal ponovno pritegniti v svoje vrste odpadle obrtnike. V naslednjih desetletjih so hoteli organizirati svoj ceh mizarji, kasneje še platnarji, vendar je ostalo le pri poskusu.

Podroben seznam iz srede 18. stol. kaže, da so bili v mestu mimo gostilničarjev oziroma točilcev vina (vinotočev) najštevilnejši kovači, tkalci in čevljarji z usnarji, sicer pa naletimo še na 29 najrazličnejših vrst obrti. — Podeželje glede števila zvrsti obrti za mestom ni zaostajalo; zlasti je bila obrt razvita v neposredni okolici Škofje Loke, po Sorškem polju in v večjih središčih po dolinah. Z obrtjo so se praviloma ukvarjali le gostači in kajzarji. Daleč je prednjačilo platnarstvo, ki je bilo pomembno v evropskem merilu; platnarji so bili najštevilnejši v Stari Loki in Puštalu. Čeprav so lan tako rekoč povsod gojili, so morali predivo uvažati in to predvsem s Koroške. Pomembno je bilo sitarstvo na stražiško-bitenjskem območju. Močno so bile razvite obrti, ki so krile vsakdanje potrebe (čevljarji, usnarji, krojači, tesarji, zidarji, kovači, sodarji). Številne so bile gostilne zlasti v prometnih središčih; v razliko z drugimi panogami so se z gostilničarstvom z redkimi izjemami ukvarjali le gruntarji. Število mlinov se v zadnjih sto letih ni spremenilo (172), toda komaj 23 — predvsem ob Poljanščici in Selščici — jih je premoglo 1—3 stalno obratujoča kolesa; medtem ko je bila večina občasno delujočih mlinov v sklopu gruntov, so stalni mlini v precejšnji meri pripadali tudi kajzarjem.

Velik del podeželskega prebivalstva je našel zaslužek v zvezi s fužinarstvom v **Železnikih**. Število lastnikov fužin je z drobljenjem deležev še dalje naraščalo, saj je polovici podjetnikov pripadal samo po en dan; le redki posamezniki so deleže kopičili. Rudo so kopali z odobritvijo višjega rudniškega sodnika po najrazličnejših koncih loškega gospostva ondotni kajzarji — deloma v službi fužinarjev, deloma na lastno pest. Podoben postopek je veljal za oddajo kopišč do 1746, ko je bilo podeljevanje le-teh vezano na ime fužinarja. Letna produkcija železa je znašala do kakih 3000 centov. Med žebjarji so se začeli pojavljati pošterovci z lastno ješo. Vodilna vloga je vendar pripadala petičnejšim fužinarjem, med katerimi so se začeli pojavljati založniki, ki so žebjarje oskrbovali z železom, deloma tudi z življenjskimi potrebščinami.

V večji meri je bilo **založništvo** razvito v Škofji Loki. Iz široke plasti drobnih kramarjev s cehovsko mentaliteto se je dvignila peščica podjetnikov-veletrgovcev, ki so potekali iz vrst domačega, deloma kmetskega prebivalstva, kot npr. Oblaki-Wolkenspergi, rodbine Demšar, Jenko, Jugovic; med veletrgovce so se uvrščali tudi posamezni Benečani, ki so prevzemali posredniško vlogo v svoje roke (npr. Zanetti). Založniki so bogateli na račun revnega obrtnika, ki ni zmožeg stroškov v zvezi s predelavo. Med glavne izvozne predmete je sodilo mimo železa in železnih izdelkov platno, saj je bilo loško ozemlje v tem pogledu vodilno na Kranjskem; s trgovino s platnom so se mimo založnikov ukvarjali mnogi nepismeni kmetje, ki so se pojavljali celo na sejmih v Italiji.

Stara **pota**, ki so vodila iz loškega gospostva v daljni svet, so postajala vse bolj neprehodna. Vzdrževanje potov je v glavnem slonelo na ondotnih podložnikih, čeprav bi morale skrbeti zanj ustanove, ki so pobirale mitnino, torej tudi loško gospostvo, ki so mu pa podložniki sredi 17. stol. začeli osporavati pravico do podeželske mitnine; s plačilom 1500 srebrnih kron so se kmetje končno rešili te obveznosti. Usodno je prizadela loško tranzitno smer ustanovitev svobodnih pristanišč v Trstu in na Reki (1719), ki so ju vezale z zaledjem glavne komercialne ceste; čeprav so čez Škofjo Loko še naprej vodila pota v svet, je bilo mesto odslej postavljeno na stranski tir.

Točen vpogled v **obveznosti podložnikov** dajejo davčne napovedi iz srede 18. stol. Medtem ko izkazujejo pravdne obveznosti do loškega gospostva izra-

zito kontinuiteto, je prišlo glede skromne **tlaške** obveznosti do občutne spremembe, ki naj bi pomagala zdraviti zamajane freisinške finance. Nalogo je reševal freisinški gospodarstvenik Puecher, ki je opustil prvotni načrt glede ustanovitve velike pristave, pač pa je na lepem začel pobirati robotnino, kar je vodilo do trideset let trajajoče pravde z menjajočo se srečo. Podložniki so žrtvovali mnogo sredstev za svoje zastopnike, ki so posredovali celo na Dunaju in neposredno pri cesarju v Regensburgu, toda končni uspeh je gospostvu zagotovilo podkupovanje, s kakršnim kmetje niso mogli tekmovati. V neenakem boju je zmagal zemljiški gospod; odslej so plačevali po vsem loškem gospostvu robotnino, in to gruntarji od 3 gld. 30 krc. do 5 gld. 45 krc., podložniki z manj zemlje pa ustrezen del. Robotnina je nesla gospostvu več, kot so znašali vsi pravnici dohodki. — Navzlic novi obremenitvi so bili podložniki loškega gospostva še vedno na boljšem kot njihovi sovrstniki drugih gospostev znotraj loških deželskosodnih meja, kar je prihajalo do izraza zlasti na besniškem ozemlju, ki je pripadalo najrazličnejšim gospodom; pač pa je bila v ugodnejšem položaju večina cerkvenih podložnikov. — Spore so izzivale tudi občasne obremenitve in to predvsem zaradi okoriščanja loških nameščencev. Sicer je bila s poravnavo (1677) točno določena tarifa za vse vrste opravil (mrtvaščina, prodaja kmetij, odselnina, odpravščina, pečatenje), toda pritožbe so se tudi v naslednjih letih ponavljale.

Pravica do **desetine** je bila zelo razdrobljena; tu pa tam je srečati med desetinskimi gospodi tudi loške podložnike, ki so odkupili obveznost in so znali pridobiti desetinsko pravico pri sosedih. Sredi 18. stol. je bila desetina večinoma pavšalirana; oddaja v naturalijah se je vse bolj spreminjala v denarno obremenitev. Višina pavšalirane desetine je bila zelo različna celo znotraj istega naselja, kar kaže do neke mere na gospodarsko moč kmetijskih enot, deloma pa izvirajo razlike tudi iz različnega postopka desetinskih gospodov.

Bira je bila še naprej v glavnem naturalna dajatev; kajžarji so je bili navadno oproščeni. Višina je bila zelo različna in to predvsem na ozemlju, ki je bilo razdeljeno med različne župnije.

Denarne obveznosti do **dežele** so podložniki poravnavali z davki in kontribucijo. Sam davek — za gostače so ga plačevali njihovi stanodajalci — je znatno presegal denarno pravdo, ki je pripadala gospostvu. Naraščajoča obveznost na račun kontribucije se je do srede 18. stol. ustalila; gruntarji so plačevali od celega grunta po 6 gld., sicer ustrezen del, kajžarji brez zemlje kontribuciji niso bili podvrženi. S pojavom komercialnih cest je dežela uvedla tlako na njih, ki se je je bilo mogoče izogniti z občutnim odkupom. Ob večjih vojaških premikih so bili podložniki pritegnjeni k prevozu. Sicer pa se je navzlic uvedenemu najemniškemu sistemu začela pojavljati tudi nasilna rekrutacija, ki je zadevala revnejše sloje.

Spričo hudih obremenitev in številnih nepravilnosti je tolminski punt sprožil **uporniško gibanje** na loških tleh (1713—1715), ki je bilo naperjeno proti gosposkiškim nerednostim; uporniki so tudi tokrat — seveda zaman — iskali zaščite pri cesarju.

Tudi napetost med gospostvom in **Škofjo Loko** ni popustila. Mestna uprava je bila v rokah maloštevilnega kroga; vpliv gmajne se je manjšal, čeprav je imela pravico ob volitvah odpoklicati dva člana iz notranjega sveta, notranji svet pa podobno 4 člane iz zunanjega sveta in jih zamenjati z novimi iz gmajne (mutacija). Gospostvo je znalo izrabljati spore, ki so razdvajali celo člane notranjega sveta, zlasti pa poglobljali prepad med vodstvom in gmajno. Glavar

se je vmešaval v notranje zadeve mesta in se je nekajkrat poslužil pravice, da ni dal pristanka na izvolitev novega sodnika. Na njegovo pobudo je kranjska deželna reprezentanca 1747 izdala nov loški mestni red, ki je odpravil mutacijo, gmajno pa zožil na 36 oseb; odslej naj gmajna skupno z zunanjim svetom voli sodnika na tri leta. Z deželnim pristankom je loški glavar nanovo sestavil listo članov notranjega in zunanjega sveta ter gmajne.

Med stalnimi mestnimi nameščenci (npr. pisar, blagajnik) je bil skromno plačan učitelj, ki mu je gospostvo na posebno prošnjo odobravalo na tri leta deputat v žitu. Del dohodkov so mu nesle obveznosti pri bogoslužju. V času reformacije so imeli loški luterani posebnega nemškega učitelja. — Mesto je imelo svoj z volili dobro podprt špital; v 17. stol. je gospostvo dobilo pravico do vpogleda v špitalsko gospodarstvo, ki je bilo deležno mnogo kritičnih pripomb. — Mnogo stroškov je imelo mesto pri vzdrževanju javnih naprav in poslopij. V hudih finančnih zadregah se je znašlo ob elementarnih nesrečah, npr. ob katastrofalnih požarih 1660 in 1698 ter poplavam. — Denarne obveznosti do zemljiškega gospoda so ostale še naprej skromne, pa še teh so se Ločani skušali otresti. — Občutnejše so bile deželne zahteve. Denarne obremenitve so meščani poravnavali prek gospostva. Davčna enota je bila hiša. Glede višine kontribucije so bile hiše izenačene z grunti, toda večina poslopij je bila uvrščena v tretjinsko kategorijo; nižji kot na podeželju je bil tudi davek. Mesto je bilo pritegnjeno k deželni cestni tlaki, ob vojaških premikih pa je moralo — sicer proti odškodnini — preskrbovati stanovanje in hrano. — Dobršen del meščanskih dolžnosti je bilo navzlic odporu mestnega prebivalstva in nasprotovanju zemljiškega gospoda še naprej oproščeno plemstvo s starimi oprostilnimi pismi; privilegiran položaj so skušali ustvariti celo nekateri novinci.

Izdatke je krilo mesto v veliki meri s pomočjo zemljiškega gospoda, ki je na posebno prošnjo vsaka tri leta — vendar ne brezizjemno — prepuščal mestu v najem mitnino in mu sproti odstopal po določenem ključu večkrat problematično odmerjene globe; zemljiški gospod je redno kril izredne stroške v zvezi s sodnimi procesi. Del dohodkov se je stekal v mestno blagajno neodvisno od zemljiškega gospoda (pristojbine za tehtanje, merjenje žita, stojnice ipd.).

V **Železnikih** se je utrjevala oblast fužinarjev, kar je vodilo do vrste trenj ne le z gospostvom, marveč tudi z deželnoknežjo oblastjo. Dolga leta so bili fužinarji v sporu z višjim rudniškim sodnikom Rosettijem; med drugim so mu očitali, da postavlja sam krajevnega rudniškega sodnika in tako krši njihovo avtonomijo. Leta 1677 so izbojevali patent, da so odslej krajevnega sodnika volili, in sicer fužinarji z mojstri in cajnarji neposredno, vsi drugi pa prek šestih predstavnikov. Njihov sodnik je urejal tekoče zadeve, medtem ko je hujša dejanja obravnaval višji rudniški sodnik, kriminalna pa — ne brez nadaljnega priznana — deželskosodna instanca. Desetletja trajajoči boj glede obvezne oskrbe Železnikarjev z žitom iz loške kašče se je končal s kompromisom. Železnikarji so bili oproščeni te dolžnosti s tem, da je plačala gospostvu vsaka hiša letno po 5 krc. Gospostvo je popustilo tudi glede ribolova znotraj železnikarskega pomerija, medtem ko je ostal lov še naprej Železnikarjem prepovedan.

Več uspeha je imel freisinški škof v odnosu do **patrimonialnih gospostev** znotraj deželskosodnih meja. Stoleten spor s puštalskim gospostvom je prenehal, ko je tod zagospodarila rodbina Oblak-Wolkensperg, ki je priznala frei-

sinškega škofa za fevdnega gospoda in sporazumno uredila ribolovno pravico. Podjetni Oblaki so kot trgovci z železom in platnom pa prekupčevalci z gospostvi sicer krepko dvignili svoje imenje, toda zadolžitev je spričo obsežnih kupčij nevarno zamajala njihov položaj. — Umirilo se je tudi razmerje do starološke graščine, kjer se je po menjavah gospodarjev za nekaj desetletij ustalila loška trgovska rodbina Lukančiči, ki ji je sledila rodbina Erberg in sredi 18. stol. trgovec s platnom Matevž Demšar. — Tudi na stražiško-besniškem ozemlju loško gospostvo ni utrpelo novih izgub. — Pač pa je v 17. stol. zrasla v neposredni bližini Škofje Loke nova Ajmanova graščina, ki ji je dal temelje loški glavar Franc Matija pl. Lampfritzhaimb in je nekajkrat menjala gospodarjev; čeprav je širila posesti zlasti po Sorškem polju in besniškem ozemlju, loškemu gospostvu ni delala težav. — Na temelju službenega razmerja do loškega gospostva so prišle do manjših imenj v neposredni okolici loškega središča še nekatere druge rodbine (npr. Fürnpfeil, Grundler, Pečaher itd.), toda nobena ni poglajala globljih korenin.

Imenja so predstavljala še naprej trdno gospodarsko osnovo tudi mnogim **cerkvenim in verskim ustanovam**. Med temi je še vedno mimo samostana klaris prednjačila starološka župnija. Sicer je župnik dajal freisinškemu škofu letno na račun dohodkov določen absent, ki ga je pa kril delno s prispevki župnikov s starih župnij v obeh dolinah, še v večji meri pa seveda z izdatnimi dohodki, ki so jih prinašale predvsem podložne kmetije. Med gospodarsko močnejše ustanove sta sodila beneficija pri kapeli sv. Trojice v mestu in pri loškem špitalu. Stare župne in nekatere podružnične cerkve v dolinah so si sčasoma pridobile vrsto kajž v svojem območju. K obračunavanju cerkvenih dohodkov in izdatkov, ki niso vedno potekala brez trenj, so mimo cerkvenih ključarjev pritegovali tudi vodilne gosposčinske nameščence. — Marsikatero cerkveno ustanovo pa imenj niso imele, tako npr. loška proštija, župnija v Železnikih in seveda kapucinski samostan v Škofji Loki. Gradnjo kapucinskega samostana in cerkve je omogočila predvsem pobuda loškega trgovca Boštjana Lukančiča. Zapustil je namreč v ta namen veliko premoženje (1647), ki so ga začasno uživale loške klarise; ko so pozabljeno oporoko odkrili po desetletjih, so zgradili samostan in cerkev ob pomoči loškega gospostva in meščanov ter ne brez trenj s klarisami (1706—1713). — Duh časa se je očitoval tudi v verskih manifestacijah, med katerimi so bile najpomembnejše loške pasijonske igre, ki so se obdržale do Jožefa II.

Podroben **pregled** nad celotnim točno kategoriziranim številom **kmetskih domačij** znotraj loškega deželskosodnega gospostva daje terezijanski kataster. Primerjava stanja v letu 1754 s tistim iz tridesetih let 17. stol. je žal omogočena le za freisinško posest. Rahel dvig števila gruntov in močnejši porast polgruntarskih enot, ki so se v veliki meri razvile iz kajž, gre v glavnem na račun z naknadnim kultiviranjem okrepljenih rovtov. S prirastkom novih kajžarskih enot so grunti na tleh loškega gospostva prvič izgubili številčno premoč nad šibkejšimi kategorijami (1181 : 1219). Ta pojav je še izrazitejši, če pritegnemo loškemu gospostvu odtujena zemljišča. Kajžarski živelj je prerasel gruntarskega zlasti v prometno razgibanih dolinskih območjih, še posebno v okolici župnijskih središč. V teh območjih je še izraziteje naraščalo število gostačev, brez katerih so bile tudi sicer po Loškem le redke naselbine. Navzlic vse večji diferenciaciji na podeželju pa niso bili osamljeni primeri, kjer je še vedno vladalo stanje iz časa ob končani srednjeveški kolonizaciji.

Etapno rahljanje pravic freisinškega zemljiškega gospoda se je sredi 18. stol. umaknilo radikalnim **terezijansko-jožefinskim reformam** z načrtno izgrajevano centralistično državno uradniško upravo. Ob upravni reformi je bilo loško gospostvo vključeno v gorenjsko kresijo kot vmesno instanco med deželno in patrimonialno upravo. Z reformo davčnega sistema so bila podvržena davku tudi dominikalna zemljišča. V vojaške namene je bilo uvedeno štetje prebivalstva v okviru na številne oddelke razdeljenih župnij; višjo enoto so predstavljali kantoni. Vodstvo prvega kantona je pripadalo loškemu delegiranemu gospostvu; teritorij se sprva ni kril z mejami loškega gospostva, toda s kasnejšo reorganizacijo sta ostali zunaj le davčni občini Gosteče in Okroglo.

Z reformami je **upravno poslovanje** izredno naraščalo; mimo reševanja številnih tekočih zadev, ki so bile povezane tudi z vojaškimi nalogami, naj bi gospostvo v določenem roku uredilo zemljiško knjigo. Glavno breme je padlo na protipisarja (kontrolorja), ki se mu je s tem sicer dvigal ugled, hkrati pa se je zaostrovalo razmerje z glavarjem, saj naj bi se glede na škofove odredbe uradništvo med seboj čimbolj nadzorovalo. Na dan so prišle malverzacije loškega glavarja Janeza Edlinga, ki ga je škof odstavil; nasledil ga je nezmožni Leopold Paumgarten. Ko bi moral glavar glede na sodno funkcijo opraviti izpit pred apelacijo, je to nalogo prepustil protipisarju Ignacu Prennerju, ki naj bi mu odslej kot justiciarju pripadale sodne funkcije, medtem ko naj bi glavar predvsem reševal politične zadeve. Z naraščanjem upravnega poslovanja se je kopičilo delo glavarjevega in justiciarjevega pisarja, ki ju je po novem plačevalo gospostvo. — Kaščarju je z oddajami desetnin v najem posel v kašči kopnel in ga je zato gospod pritegoval k drugim opravičnim, med drugim mu je poverjal skrb nad gosposčinskimi mlini in kovačijami. — Med pomoznim osebjem so bili še dalje najštevilnejši župani, čeprav niso bili redki primeri, da sta bili županom zaupani po dve župi. — Spričo zmanjšanja žitnih zalog je gospod sčasoma vodilnim uslužbencem ukinitel deputat v žitu.

Razmejitvev kompetenc med glavarjem in justiciarjem je bila le navidezno preprosta; nesoglasja so se stalno poglobljala. Vprašanje kompetenc se je še bolj zapletalo, ko je **Škofja Loka** glede na uredbo Jožefa II. izgubila mestno avtonomijo in je bila vključena v zemljiško gospostvo kot municipalno mesto, ker ni zmogla stroškov za organizacijo magistrata (1785). Položaj loškega predstojnika je prevzel justiciar Prenner, ki je opravljal mimo sodnih tudi politične in gospodarske posle; za njegovega službovanja je kresija dovolila, da je Škofja Loka ob urejevanju cestišča podrla mestna vrata. Ker Prenner ni trpel vmešavanja loškega glavarja, ga je ta odstavil in postavil na to mesto svojega kandidata. Po brezuspešnih poskusih mesta, da bi organiziralo lasten magistrat, so Ločani skušali obdržati vsaj gospodarske kompetence; čeprav je imela Škofja Loka na svoji strani komisarja barona Ignaca Matta, ki ga je škof spričo napetosti med glavarjem in justiciarjem nekajkrat poslal v Škofjo Loko, je Ločanom ob nasprotovanju glavarja načrt propadel.

Z odstavitvijo Prennerja spori med glavarjem in justiciarjem niso prenehali, zaostriilo se je pa tudi razmerje med glavarjem in škofom. Napetost je dosegla vrhunec, ko je škof nezmožnega glavarja navzlic suspenzu ponovno sprejel v službo; krizo je končno rešil glavar, ki je prostovoljno odstopil.

Reforme so prizadele tudi **Železnikarje**. V montanističnih zadevah so bili podrejeni rudniški substituciji za Kranjsko, sicer pa so bili vključeni v

loško gospodarstvo in podrejeni loškemu justiciarju. Z vztrajnim bojem so dosegli pravico do lastnega po starem postopku voljenega predstojnika, ki je opravljal ob nadaljnji podrejenosti Železnikov deželni substituciji in loškemu gospodstvu vrsto tekočih lokalnih dolžnosti. S ponovnim utrjevanjem krajevne oblasti so rasla notranja nasprotstva tako med fužinarji in pošterovci, pa tudi znotraj samega fužinarskega sloja, kjer so bili v številni premoči nepremožni fužinarji, ki so se zlasti ob volitvah vezali z zastopniki gmajne. Petični fužinarji so se zaman trudili, da bi spremenili volilni postopek v svoj prid, in ko so se pregrešili na škodo erarja, je kresija ločila predstojniške funkcije; predstojnika z montanistično funkcijo so volili fužinarji, drugega z gospodarsko in politično kompetenco pa vsi sloji s tajnim glasovanjem. — Gospodarstvo so mučile mnoge težave. Dobava oglja je bila vse težja ne le zaradi napredujočega lazništva, marveč tudi zaradi ukinitve pravic fužinarjev do rezervatnih gozdov. Vse težja je postala tudi oskrba z domačo rudo; tako je pridobivalo na veljavi cenejše in kvalitetnejše koroško železo, ki je količinsko domačo produkcijo vse bolj dohitevalo. Navzlic padajoči tendenci domače produkcije železa je žeblljarstvo močno naraščalo; le malo žeblljev so prodali doma, večinoma so jih izvažali proti zahodu, zlasti v Trst.

Reforme je čutilo tudi **podeželje**. V duhu fiziokratizma naj bi razdelili gmajne in jih spreminjali v polje. Delitveni proces je sicer zajel mnogo površin, vendar je ostala skupna posest še naprej razvita, na Selškem zlasti v območju Ratitovca, Davče in Martinjvrha. Obseg polja je z delitvami, pa z lazništvom nedvomno narasel in okrepil gospodarsko moč kmetijskih enot, ki jim gospodstvo glede na rektifikacijo ni smelo dvigati bremen. Občasne dajatve gospodstvu so bile deloma celo znižane, povsem je pa bila odpravljena dajatev ob nastopu novega škofa. — Po cesarski uredbi (1789) naj bi vse desetinske naturalne oddaje spremenili v denarno obveznost, vendar se tega niso dosledno držali. Jožefove reforme glede tlake na Loškem niso odmevale, ker je podložnike že prej vezala nižja tlaka. Tlaško dolžnost do dežele so sporazumno opravljali kmetje z ravnine, za kar so jim hribovci plačevali določeno odškodnino. Denarne obveznosti do dežele je pobiralo gospodstvo, ki je moralo v določenem roku deželi poravnati celotno vsoto. — Skrb za redno poravnavanje vseh denarnih obveznosti tako do gospodstva kot do dežele je zemljiški gospod prepuščal županom, ki so zaostankarje denarno kaznovali vse do 1787, ko je vlada prepovedala nalaganje takih kazni.

Določen vpogled v **kmetijski obrat** kot gospodarsko podjetje omogoča poročilo županov s Sorškega polja iz srede 18. stol. Od vrednosti žitnega pridelka naj bi ostalo srednjemu gruntarju letno 140 gld. nemške vrednosti, medtem ko naj bi vzdrževanje kmetije veljalo 170 gld.; primanjkljaj 30 gld. je bilo možno kriti zlasti z živinorejo in trgovanjem ter seveda tudi z vrsto poljskih pridelkov in z doma izdelanimi oblačili.

V zvezi z **vojaškimi** reformami je država uvedla štetje prebivalstva (1753) ki je z uvedbo prisilne rekrutacije 1770 prešlo od gospostev in župnij v kompetenco vojaških konskripcij. Po podatkih iz 1780 je loški kanton zajemal 18.679 ljudi; spričo mnogih oprostitev je bilo le 505 neposrednih vojnih obveznikov — seveda iz nižjih družbenih plasti — fantov so našeli 580, dečkov pa 2271. Eksekucija je bila v rokah podkupljivega glavarjevega pisarja, ki je s pomočjo biričev nabiral rekrute. — V duhu časa so Ločani ob podpori glavarja Edlinga ustanovili meščansko kompanijo (1778); spričo izdatnih stroškov, ki jih škof ni bil pripravljen kriti, je kompanija le životarila. — Medtem ko

Pretepi v Skofji Loki v prejšnjem stoletju

V drugi polovici prejšnjega stoletja so bili v Loki pogosti pretepi med fanti iz okoliških vasi. Spopade so povzročale malenkostne zabavljice. Boji so se odigrali večkrat kar na Mestnem trgu. Bile so tudi smrtne žrtve. Ker orožniki niso smeli uporabljati orožja, navadno niso mogli preprečiti spopadov, sodišče je pa take delikte milo kaznovalo v mnenju, da bodo taki pretepači dobri, pogumni vojaki.

Po letu 1881 se je v Skofjo Loko vrnil z Aljaskе loški rojak Hostnik. Na Aljaski se je naučil rokoborskih prijemov. Mestna uprava ga je postavila za poveljnika mestne straže. Hostnik se je ob fantovskem pretepu zagnal med pretepače in jih s prijemi, ki jih je znal kot rudosledec na Aljaski, onesposobil za nadaljnji pretep. Premagane in polomljene je odpeljal v mestne zapore. Zato so bili v Hostnikovem času pretepi vedno bolj redki. — Sliko je naredil Gvidon Birolla po spominu, ko je nekoč v otroških letih videl Hostnika »v elementu«.

loško ozemlje od začetka 17. stol. ni bilo več neposredno izpostavljeno vojnim operacijam, so zatišje prekinile francoske vojne, ki se od 1797 dalje tudi loškemu ozemlju niso izognile.

Močno so se odražale **cerkvene reforme**. Po ukinjenju oglejskega patriarhata oziroma goriške nadškofije je bilo tudi ozemlje nekdanje loške pražupnije vključeno v nanovo ustanovljeno ljubljansko nadškofijo. Po načrtu Jožefa II. naj bi temeljito izpopolnili župnijsko mrežo, sredstva pa črpali z ukinjenjem raznih beneficijev in samostanov, ki se ne ukvarjajo z nego bolnikov in šolstvom (verski fond). Ko so se loške klarise branile začeti s poukom, je bil red 1782 razpuščen, vendar se je samostan obdržal, ker so se iste leta tod naselile uršulinke, ki so se posvetile šolstvu. Razpustitev je grozila tudi kapucinom, vendar se je red obdržal in se spočetka celo okrepil s kapucini iz Kranja, ki so se po razpustitvi večinoma preselili v Škofjo Loko. Pač pa so bile ukinjene cerkvene bratovščine (1783). — V smislu jožefinskih reform naj bi bila v Škofji Loki ustanovljena samostojna župnija, ki naj bi ji dali gospodarsko osnovo predvsem loški beneficiji; ustanovitev (1804) se je močno zavlekla spričo odpora z neznatnimi dolžnostmi vezanih loških beneficiatov. Istočasno so pospešeno rasle številne nove župnije, vikariati in lokalije na podeželju. — Medtem ko so bile nove ustanove v veliki meri navezane na verski fond, so starejšim župnijam še vedno predstavljala važen gospodarski temelj imenja, pač pa je glede na prepoved odpadel npr. dohodek od točenja vina.

Reforme so se lotile tudi **šolstva**, ki naj bi vzgajalo k pokorščini in k znanju nemškega jezika. V času reform, ki so skušale uvajati obvezen pouk in čim bolj izpopolniti šolsko mrežo, je načeloval loškemu gospostvu grof Janez Edling (1774—1783), ki je bil ves vnet za dvig šolstva. Navzlic njegovim prizadevanjem so bile razmere po loškem gospostvu daleč od zahtev. V Škofji Loki je obiskovala pouk slaba polovica šoloobveznih dečkov (82), ki jih je v enem prostoru poučeval en sam učitelj. Navzlic navodilom kresije, naj bi učitelju zagotovili dostojno eksistenco z ustrezno stalno plačo in šolnino, je bil le-ta še vedno navezan na žitni deputat in stranski dohodek v službi cerkve. Deklice so obiskovale uršulinsko šolo. — Edling je organiziral šole tudi v dolinah na sedežih starih župnij, kjer so bili že dotlej posamezni otroci deležni pouka po župniščih; v Žireh so zgradili posebno šolsko poslopje, sicer pa je bil pouk v zasebnih hišah. Glede na število šoloobveznih otrok so bila vodilna Selca. Teže je šlo z ustanavljanjem šol po hribovitem svetu, kjer se je prebivalstvo le slabo odzivalo uredbam. — Učiteljstvo naj bi vzdrževali predvsem z dohodki cerkvenikov, ki bi jih nadomestili slabše plačani hlapci.

Populacijsko gibanje na loških tleh

Razpoložljivi viri, za starejšo dobo so zlasti številni urbarji, za čas od srede 18. stol. dalje pa štetja, omogočajo vpogled v **populacijsko gibanje** od visokega srednjega veka dalje. Za stoletja pred štetji moremo populacijo le ocenjevati in to s pomočjo količnika, ki naj pove, koliko ljudi je prišlo poprečno na domačijo. Medtem ko naj bi znašal sredi 18. stol. količnik približno 7,6 naj bi šlo po naši — seveda zelo približni — ocenitvi 1630 nekako 5,75, v srednjem veku pa 4,9 do 5 oseb na domačijo.

V srednjem veku je sicer populacija do končane načrtne kolonizacije močno narasla, toda v znatni meri s pritegnitvijo kolonistov iz tujine in sosedstva.

Po končani kolonizaciji je **podeželsko prebivalstvo** izrazito stagniralo, deloma celo nazadovalo. — V dobi od 1501—1630 se je prebivalstvo več kot podvojilo. Na višek so le deloma vplivali prišleki s Tolminskega, sicer pa so ga ustvarjali zlasti kajžarji, zaposleni predvsem pri neagrarnih gospodarskih panogah. Navzlic občasnim kužnim boleznim je nataliteta prevladovala nad mortaliteto. — Krepko je prebivalstvo naraslo tudi v letih 1630—1754; na dvig so vplivali predvsem gostači, ki so bili večinoma poročeni, deloma tudi posli. Seveda se je populacija po loškem ozemlju neenakomerno dvigala; medtem ko je zlasti po hribovitem ozemlju marsikje celo stagnirala, se je izredno dvigala v krajih z razvito obrtjo, v povezavi s fužinarstvom in v območjih župnijskih središč. Podeželsko prebivalstvo je v prvih desetletjih po 1754 še naprej naraščalo, toda v razdobju med 1780 in 1817 se je položaj bistveno spremenil. Na večjem delu loškega ozemlja, zlasti pa na Sorškem polju, je število prebivalstva padlo, čeprav je istočasno opaziti prirastek hiš; padeč je v zvezi s francoskimi vojnami in lakoto. — Po naši rekonstrukciji naj bi loško kmetско podeželje ob končani srednjeveški kolonizaciji štelo nekaj nad 6000 prebivalcev, do zaključnega rovtarskega naseljevanja naj bi se število dvignilo na kakih 14.000 in doseglo 1754 okrog 21.500 ljudi, medtem ko jih je štetje 1817 registriralo 24.344.

Teže je rekonstruirati število prebivalstva v **Škofji Loki**, ki je vsekakor naraščalo s postopnim razvojem predmestij. Spričo močnega gospodarskega uveljavljanja mestnega prebivalstva proti koncu srednjega veka ni tvegano domnevati, da je populacija tedaj dosegla stopnjo, ki je mesto v naslednjih stoletjih ni bistveno presešlo. Absolutne podatke daje šele statistika iz 1780 in 1817, ki kaže, da je mesto tedaj štelo 1653 oziroma 1678 prebivalcev. — **Železniki** so predstavljali tudi glede populacije otok sredi kmetijske pokrajine. Statistični podatki iz časa štetij kažejo, da so tedaj tudi Železniki stagnirali in so šteli nekako $\frac{3}{4}$ škofjeloškega prebivalstva.

— — —

Pravni absolutizem je do temeljev **razmajal** zgradbo nekdanj tako monolitnega loškega gospostva, ki so ga hkrati gospodarsko rušili tudi vodilni loški nameščenci. Ko so dohodki iz leta v leto padali, se je škof odločil, da gospostvo za devet let v najem baronu Bernhardu Rosettiju, ki ne bi smel v gospostvu nič spreminjati. Toda še preden je pretekla dogovorjena doba, je bilo gospostvo 1803 glede na določbe miru v Lunéville sekularizirano in vključeno v avstrijsko komorno ozemlje. Stoletja trajajoča povezava s Freisingom je bila pretrgana, notranji ustroj gospostva pa se ni spremenil do 1848, ko se je z ukinjenjem fevdalizma tudi loško ozemlje znašlo v povsem novih razmerah.

POJASNILA:

ŠVAJGE ali sirnice so bile planinske kmetije z močnim živinorejskim obratom, kjer je bilo težišče gospodarskega življenja na izdelovanju sira.

BENEFICIJ je bila cerkvena oziroma verska ustanova z lastnim premoženjem.

SEDISVAKANCA pomeni čas, ko ni bilo zasedeno mesto škofa.

Izraz **IMENJE** je pomenil v zvezi z davki denarno vrednost vseh dohodkov, ki jih je od podložnikov dobival zemljiški gospod.

ŠTIFTARSTVO je bila verska sekta; njeni pristaši so verovali, da iščejo svetniki bivališče v določenih drevesih.

S TORTURO (mučenjem) so hoteli izsiliti obdolžencu priznanje. Smrtno obsodbo je opravil rabelj bodisi z obglavljenjem bodisi z obešenjem (eksekucijo).

Zusammenfassung
DIE GESCHICHTLICHE ENTWICKLUNG
DER FREISINGER HERRSCHAFT ŠKOFJA LOKA

Der Autor gibt einen kurzen Abriß der wichtigsten Ergebnisse seiner wissenschaftlichen Arbeit, die anläßlich der Tausendjahrfeier der Herrschaft 1973 unter dem Titel »Die Freisinger Herrschaft Škofja Loka« in Buchform in slowenischer Sprache erscheint und einen geschichtlichen Überblick über die Vergangenheit der Stadt und der Freisinger Herrschaft vermittelt.